

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
ІНСТИТУТ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

ВИХОВАННЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ СПІЛЬНОЇ ПРАЦІ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ СПІЛЬНОЇ ПРАЦІ. 9	
1.1. Історико-філософський аспект формування моральних якостей у старших дошкільників.....	9
1.2. Аналіз психолого-педагогічної літератури з питань виховання взаємодопомоги у спільній діяльності.....	24
1.3. Характеристика і місце спільної праці як форми організації трудової діяльності старших дошкільників у педагогічному процесі дошкільного навчального закладу.....	39
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ.....	52
РОЗДІЛ II. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ СПІЛЬНОЇ ПРАЦІ.....	
2.1. Аналіз рівнів сформованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку (за даними констатувального експерименту).....	53
2.2. Методика виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку в процесі спільної праці.....	65
2.3. Динаміка рівнів сформованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку (контрольний експеримент).....	73
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	85
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Шлях розвитку сучасної системи освіти в Україні – це шлях оновлення та стратегічної переорієнтації. Новими освітніми пріоритетами стають виховання відповідальності, творчої особистості, що усвідомлює потребу в розвитку своїх здібностей і має бажання і вміння вчитися і працювати; особистості, що прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни.

Закон України «Про освіту» визначає метою освіти у нашій державі забезпечення всебічного розвитку людини. Виховання нових поколінь у дусі загальнолюдських цінностей та ідеалів і національних традицій починається з дошкільного дитинства – важливого етапу становлення людини, коли формуються вміння мислити, усвідомлено сприймати навколишній світ і самого себе, взаємодіяти з іншими людьми.

Конституція України гарантує кожному громадянину «право на працю..., яку він вільно обирає, або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності».

У Державній Національній програмі «Освіта» визначені основні напрями розвитку дошкільного виховання, в тому числі поставлено завдання формування у дітей практичних трудових умінь та розвиток в процесі трудового виховання моральних якостей особистості.

Завданнями програми передбачено підвищення якості засвоєння знань та практичних навичок молоді, починаючи з початкової ланки, оскільки саме вона забезпечує становлення особистості дитини і, зокрема, формує початкові загально-навчальні та загально-трудова навички, прилучає до спільно корисної праці.

Одним з шляхів реформування дошкільного навчання є перегляд форм і методів трудового виховання у дітей, а також «вивчення проблем родинного і спільного дошкільного виховання в сучасних соціальних умовах» для врахування та вирішення їх спільними зусиллями батьків і педагогів. Педагоги і психологи, що створювали дані документи, єдині у думці, що вирішення стратегічних завдань дошкільного виховання і освіти дітей можливе за умови організації єдності впливу на них з боку дошкільного навчального закладу та сім'ї [1].

У «Концепції дошкільного виховання» в Україні підкреслюється необхідність виховання у дітей важливих моральних якостей, формування основ духовності особистості, які закладаються і розвиваються в різних видах діяльності дітей: ігровій, навчальній, трудовій.

Метою дошкільної освіти, відповідно до Базового компонента дошкільної освіти, є формування базису особистісної культури через відкриття їй світу в його цілісності та різноманітності, як чотирьох сфер життєдіяльності – «Природи», «Культури», «Людей», власного «Я». У зв'язку з тим, що суспільству необхідні самостійні, практично-умілі, творчі люди з розвиненими почуттями відповідальності, гідності, совісті, пріоритетним на сучасному етапі розвитку суспільства є ціннісний, морально-соціальний розвиток особистості з перших років її життя [4].

Зміст дошкільної освіти, який реалізується в умовах дошкільного навчального закладу спрямований на збереження дитячої субкультури, зорієнтований на цінності та інтереси дитини, врахування її вікових можливостей.

Альтернативні програми з дошкільного виховання, які створено в Україні за останні роки («Малютко», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Українське дошкілля» та інші) спрямовують роботу дошкільних навчальних

закладів на вирішення завдань гармонійного розвитку дітей у різних видах дитячої діяльності - грі, праці, навчанні. При цьому враховується специфіка кожного з цих видів діяльності стосовно різних вікових періодів розвитку дошкільників.

Зміни, що відбуваються нині в соціальному, економічному та політичному житті суспільства, вимагають нових підходів до питань національного відродження України, створення нової системи освіти та виховання, інтелектуальної та духовної підготовки до життя підростаючого покоління. Все більшої ваги набувають і питання економічної та трудової підготовленості молоді до життя в суспільстві, де народжуються нові економічні стосунки між державою та особою, де з кожним днем зростають вимоги до якості роботи, кваліфікованої компетентності працюючих.

Суспільний прогрес, освіта та виховання знаходяться в діалектичному зв'язку і обумовленості. У зв'язку з цим програма економічного і соціального будівництва української держави повинна надавати великого значення розвитку освіти та виховання підростаючого покоління, головними проявами життєдіяльності якого стане висока культура праці і поведінки.

З самого дитинства людина вступає в складну систему взаємовідносин з оточуючими. В усі часи люди жили і діяли за законами суспільства. Невиконання цих законів дуже часто ускладнювало взаємини дитини з товаришами, дорослими, навколишнім. Отже, дотримання моральних норм є необхідною умовою існування особистості в суспільстві. Люди зрозуміли це ще у давні часи і поступово суспільство виробило ряд норм і правил, дотримання яких вважають обов'язковим. У свою чергу, це передбачає формування певних рис особистості. Стосовно спільної з іншими людьми діяльності, такою рисою є взаємодопомога.

Суспільство вважає за обов'язок передати наступним поколінням досвід попередніх. Звичайно ж люди помітили, що виховуючи у дітей взаємодопомогу з дитинства, прищепити це набагато легше, ніж у наступні роки. Адже дошкільний вік - найбільш сензитивний період у розвитку особистості. Величезне значення його у становленні людини підкреслювали видатні громадські діячі, педагоги і психологи минулого і сучасного (К.Д.Ушинський, Л.М.Толстой, М.І.Пирогов, С.Ф.Русова, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, О.В.Запорожець, О.П.Усова та інші). Багатьма педагогами і психологами визначалось також велика роль праці у вихованні дітей, формування у них позитивного ставлення до виконання трудових обов'язків, привчання до праці, включення дітей в трудове життя дорослих. При цьому відмічалось, що важливо спиратися на досвід народу, його трудові традиції, надбання народної педагогіки (К.Д.Ушинський, С.Ф.Русова, В.О.Сухомлинський).

Проблемами організації дитячої діяльності, формуванням основ її культури у дошкільників займалось багато педагогів. Серед них Л.В.Артемова, З.Н.Борисова, Г.В.Беленька, Р.І.Заїченко, Г.П.Лаврентьева, В.Г.Нечаєва, В.О.Павленчик, О.М.Урбанська, М.А.Машовецьта інші.

Психофізіологічні основи формування культури праці у дітей висвітлювались в роботах Л.С.Горшельової, О.М.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна, О.С.Смірнова, Ю.П.Фролова та інших.

На сучасному етапі розвитку суспільства особливо велике значення має залучення дітей до посильної трудової діяльності з дошкільного віку, в умовах дошкільного навчального закладу і сім'ї з метою формування моральних рис особистості. Дитина набуває у цей час перші уявлення про працю дорослих, у неї формуються початкові трудові навички і вміння, виникає любов і бажання працювати, а з часом - звичка і потреба в праці.

У суспільному і родинному дошкільному вихованні в Україні є позитивний досвід роботи у даному напрямку. Проте, зміни умов життя, ускладнення соціальних умов життя негативно вплинули на рівень вихованості дітей, в першу чергу дошкільників. Зниження рівня життя багатьох сімей, зниження соціального статусу педагога-дошкільника, погіршення матеріальної бази ДНЗ, вплинули на рівень дошкільної освіти і виховання. Зусилля педагогів і батьків останні десятиріччя спрямовувались в основному на забезпечення первинних потреб дитини та інтелектуальну підготовку її до школи.

Питання морального розвитку дитини дошкільного віку були відсунуті на другий план. І сьогодні ми можемо спостерігати недостатню розвиненість у молоді таких рис характеру як взаємодопомога, відповідальність, працелюбність, наполегливість у досягненні мети. Існуючі протиріччя між потребами особистості і суспільства, з одного боку, і відсутністю педагогічних технологій формування взаємодопомоги у дітей в умовах сучасного суспільного дошкільного виховання, з іншого, спонукали нас до вибору наступної теми наукового дослідження: «Виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку в процесі спільної праці».

Об'єкт дослідження: спільна праця дітей старшого дошкільного віку.

Предмет: процес формування взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку у спільній трудовій діяльності.

Мета: обґрунтування та експериментальне дослідження педагогічних технологій формування взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку в спільній трудовій діяльності.

Гіпотеза: у дітей старшого дошкільного віку основи взаємодопомоги в процесі спільної трудової діяльності можуть бути сформовані за умови впровадження експериментальних педагогічних технологій, що включає:

- ознайомлення дітей зі способами спільної праці;
- орієнтація дітей на досягнення загального результату;
- опори на усвідомлене ставлення дітей до власної трудової діяльності;
- впливу на когнітивну та емоційну сфери дитини та методів формування практичних трудових умінь та навичок;
- забезпечення єдності вимог дошкільного навчального закладу та сім'ї до виховання дошкільника в праці.

Завдання:

1) узагальнити теоретичні підходи до організації трудового виховання старших дошкільників на основі вивчення психолого-педагогічної літератури;

2) вивчити стан організації роботи з виховання взаємодопомоги у дітей в процесі трудового виховання в умовах дошкільного навчального закладу;

3) вивчити уявлення старших дошкільників про зміст поняття «взаємодопомога» та її важливості в процесі спільної діяльності;

4) розробити систему роботи з виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку в процесі спільної праці.

Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми, метод спостереження, бесіди, проведення педагогічного експерименту, аналіз та статистична обробка даних.

Методологічною основою дослідження є теоретичні положення про діалектичну єдність процесів навчання та виховання, психологічні та педагогічні концепції загального розвитку особистості, положення про єдність діяльності і свідомості, поєднання навчальної та трудової діяльності дітей, опори на її життєвий досвід.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ СПІЛЬНОЇ ПРАЦІ

1.1. Історико-філософський аспект формування моральних якостей у старших дошкільників

Людина перетворює світ за допомогою праці – фізичної та інтелектуальної діяльності, спрямованої на задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Праця виконує практичну (створення матеріальних, духовних цінностей, соціально-побутових умов життя і діяльності людини), розвивальну (розвиток особистості в процесі активного включення людини у трудовий процес) і виховну (формування суспільно і особистісно цінних якостей людини, її морально-естетичне ставлення до життя і діяльності) функції. Виховна функція праці реалізується в процесі трудового виховання дітей дошкільного віку.

Трудове виховання – цілеспрямований процес формування у дітей трудових навичок і вмінь, поваги до праці дорослих, звички до трудової діяльності. Його завдання полягає у формуванні в дітей стійких переконань, що праця є життєвою необхідністю.

В усьому розмаїтті національних культур одним з найважливіших спільних чинників є цінність праці як засобу існування людини в світі та способу виховання нових поколінь. Споконвічно перші заповіді та настанови дітям стосувалися саме підготовки до майбутньої трудової діяльності. Вже на етапі патріархальної родової общини з'являється потреба у вихованні як спеціальній діяльності, спрямованій на підготовку до здобування засобів для виживання. Трудове виховання притаманне всім історичним формаціям, воно є

найдавнішою формою виховання. Вже античні мислителі наголошували на необхідності виховання людини самостійної, здатної до життєвого самовизначення. Водночас, класовий характер освіти і виховання не передбачав використання фізичної праці у школах. Діти рабів у школах не виховувались, виховання відбувалось у праці нарівні з дорослими.

Трудове виховання дітей, починаючи з дошкільного віку, – одне з найважливіших завдань виховання підростаючого покоління на засадах демократизації і гуманізації суспільства, яке будується в сучасній Україні. Особливе значення цього підкреслюється Конституцією України (1996 р.), Державною Національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття), 1994 р., Концепцією дошкільного виховання в Україні (1993 р.), іншими законодавчими і програмними документами [19, С. 3].

Проблема виховання дітей в праці, починаючи з дошкільного віку, розробляється багатьма педагогами і психологами як в історико-педагогічній спадщині, так і в сучасних дослідженнях.

До проблеми виховання дітей у процесі спільної праці зверталися автори перших утопічних систем оновлення суспільства шляхом виховання. Зокрема, Томас Мор рекомендував маленьких дітей знайомити з працею людей і спонукати їх до посильної участі в трудових процесах.

На велику роль праці у вихованні маленьких дітей вказували західноєвропейські педагоги Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Р. Оуен, Ф. Фребер, М. Монтессорі. Першочергового значення трудовому вихованню надав американський педагог Д. Дьюї, вважаючи його основним засобом підготовки підростаючого покоління до життя.

Трудове виховання дітей з молодшого віку постає наріжним каменем педагогічних теорій багатьох видатних педагогів минулого. Наприклад, Я. А. Коменський вимагав, щоб дітей навчали не лише викладати зміст

одержаних знань, але й певним чином застосовувати їх у практичній діяльності. Навчати дітей трудовим навичкам, вмінню працювати самостійно, вважав він, слід саме з раннього віку. Адже саме в цьому віці руки і ноги можуть пристосовуватись до ремесел і робіт, а розум до аналізу та контролю дій. Підкреслюючи таким чином сензитивність дошкільного віку для засвоєння знань і практичних умінь дитиною, Я. А. Коменський вказував шлях підготовки дитини до життя: подача інформації, втілення знань в практичній діяльності. Знання, без подальшого застосування їх дитиною в практичній діяльності, на його думку, є недоцільними, практична діяльність без основи на теоретичні знання неможлива [30, С. 57].

На думку Жан-Жака Руссо, дитину, яка фізично зміцніла і навчилася самостійно орієнтуватися в навколишньому середовищі, слід залучати до фізичної праці. Оволодіння трудовими навичками – необхідна умова забезпечення молодій людині власного кусня хліба, а відтак – незалежності і свободи.

Послідовник Ж.-Ж. Руссо Й. Г. Песталоцці не лише теоретично, а й практично доклав багато зусиль до того, щоб, поєднавши навчання з фізичною працею, виховувати дітей для чесного життя. Він вперше в історії педагогіки пов'язав мотивацію праці з природою дитини, обґрунтував роль праці як частини педагогічної системи. Й. Г. Песталоцці наголошував, що завдяки поєднанню навчання з фізичною працею діти виходять у життя морально загартованими, здатними до самостійного визначення.

Й. Г. Песталоцці вважав, що з метою задоволення всіх своїх потреб людина повинна знати і думати, заради цих потреб вона повинна вміти діяти. При цьому вміння думати та діяти так тісно зв'язані між собою, що припинення одного з них веде за собою припинення другого. Знання без навичок та переконань, без здатності робити зусилля і переборювати труднощі

Й. Г. Песталоцці оцінював як зайві і непотрібні дитині. Погляди Й. Г. Песталоцці підтверджують думки Я. А. Коменського про необхідність єдності теоретичних знань і практичних умінь. І. Г. Песталоцці вказує на психологічні та фізичні моменти в діяльності дитини: здатність робити зусилля і переборювати труднощі. В сучасній психологічній науці цим моментам відповідають поняття і вольова цілеспрямованість та прагнення до результату [39, С. 57].

Дуже актуально звучать нині думки іншого видатного діяча українського просвітництва В. Каразіна, першого ректора Харківського університету, визначного філософа та вченого. Особливістю його поглядів на трудову діяльність людини було те, що він тісно пов'язував між собою працю та освіту. Порівнюючи розвиток вітчизняного народного господарства з розвитком його в інших країнах, В. Каразін підкреслював, що скрізь успіхи в цій галузі відповідають рівню освіти. Нова доба з її численними винаходами, наголошував вчений, зробила неможливим ведення господарства старими ненауковими методами. Він роз'яснював, що праця повинна стати пізнанням зі своїм науковим апаратом, як математика, фізика, хімія тощо [18, С. 76].

Багато уваги питанням праці та організації господарства приділяв у своїх філософських роздумах М. В. Гоголь. Він підкреслював, що від праці і правильної організації господарства «... залежить добробут усієї держави, бо складається краще власне життя окремої людини, бо робота і безупинний рух зміцнюють тіло і здоров'я, бо від цього самі розумові здібності є свіжими». Письменник вважав, що для того, щоб вплинути на когось, наставити на вірний шлях, необхідно вплинути на емоції, і використовував ліризм як дидактичний підхід до людини. Він підкреслював, що особливе значення такий підхід має при вихованні молоді. На нашу думку, вплив на емоції дитини в процесі

трудової діяльності доцільно здійснювати через формування мотивів праці, творення позитивних взаємин між працюючими.

Особливого значення вихованню дитини в праці надавали класики російської та української педагогіки К. Д. Ушинський, Л. М. Толстой, Г. С. Сковорода, С. Ф. Русова, діячі в галузі дошкільного виховання – Є. М. Водовозова, Є. І. Конрад, Є. І. Тихеева, Л. К. Шлегер та інші. За радянських часів проблема трудового виховання дошкільників пов'язувалася із загальними завданнями підготовки дітей до трудового життя в новому суспільстві. Велике значення праці у виховному процесі підкреслювали у своїх працях Н. К. Крупська, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський.

Ідея праці як засобу всебічного розвитку людини розроблена в педагогічній теорії К. Ушинського. Їй присвячена спеціальна робота – «Праця у її психологічному та виховному значенні», обґрунтована необхідність «вільної праці» для розвитку почуття людської гідності. Людина, відірвана від праці, на думку К. Ушинського, втрачає кращі якості особистості, а батьки, оберігаючи своїх дітей від праці, розбещують і роблять їх нещасними.

Особливо великого значення праці у вихованні підростаючого покоління надавав засновник вітчизняної педагогіки К. Д. Ушинський, який вказував на вирішальну роль праці саме в початковому вихованні дітей. З перших років життя потрібно організовувати поступове ускладнення дитячої діяльності, вести дитину від гри до праці, від праці до підготовчого навчання, від нього – до систематичного навчання у школі. Дуже важливими є методичні вимоги К. Д. Ушинського до організації дитячої праці: праця дітей повинна бути різноманітною, посильною і неодмінно такою, що активізувала б роботу дитячої думки. Батьки повинні стежити за успіхами дітей, давати оцінку їхній праці, показувати значення її для всієї сім'ї і водночас не забувати про те, що дітям треба дати можливість переживати приємні хвилини відпочинку після

трудового напруження. В основу педагогічного процесу К. Д. Ушинський поклав працю в усіх її проявах, вважаючи головним фактором людської досконалості, а працьовитість – одним з основних показників людяності [67, С. 101].

К. Д. Ушинський сформулював психологічний закон, виходячи з котрого «успіхи повинні врівноважуватись працею». К. Д. Ушинський вважав, що праця дитини повинна бути обов'язково свідома. Для нашого дослідження особливо близькі думки К. Д. Ушинського про те, що «свідомою діяльністю може бути названа лише така, в якій ми визначили мету, пізнали матеріал, з яким ми повинні мати справу, продумали, випробували та вибрали засоби, необхідні для досягнення усвідомленої нами мети. Діяльність, що не відповідає цим вимогам, не заслуговує назви людської діяльності» [67, С. 112].

Підкреслюючи значення дошкільного віку для утворення у дитини стійкого позитивного відношення до праці і формування таких рис характеру як працелюбність та організованість, він наголошував: «Характер людини найбільш формується в перші роки її життя, і те, що кладеться в цей характер на протязі перших років - лягає міцно, стає другою природою людини».

К. Д. Ушинський поклав працю в основу педагогічного процесу, вважаючи її основним фактором людської досконалості, а працелюбність одним з основних показників людяності [67, С. 149].

Погляди К. Д. Ушинського на виховання дітей дошкільного віку знайшли свій подальший розвиток в працях його послідовників та учнів, відомих діячів в галузі дошкільного виховання - А. С. Симонович, Є. М. Водовозової, Є. І. Конрадї [71]. Зокрема, на думку Є. М. Водовозової, звичка до праці є найголовнішою з усіх звичок. Є. І. Тихеева постійно

підкреслювала необхідність систематичного, планомірного залучення дітей до праці з метою розвитку їх духовних сил і працелюбності [71, С. 110].

А. С. Симонович стверджувала, що дитина – «найбільш діяльний працівник в усьому світі: цілий день вона рухається і рухає - будує, ріже, ліпить, малює, клеїть, - словом видозмінює матеріал, який потрапляє їй до рук». Думку про те, що дитина з трьох років повинна відвідувати дитячий садок, А. С. Симонович обґрунтувала ще й тим, що в колективі діти привчаються до виконання деяких доручень, обов'язків /чергувань/, до взаємодопомоги, вчать обмежувати свої бажання, а до цього дуже важко привчити в домашніх умовах. Виходячи з того, що дитині необхідно бачити ремісничу і сільськогосподарську працю і навчитися цій праці, А. С. Симонович розробила систему ручної праці для дітей, в яку увійшли самообслуговування, праця в саду і на городі, а також інші види праці. А. С. Симонович підкреслювала, що дитину можна навчити цілеспрямовано діяти, що дорослі повинні прищепити дитині вміння продумувати і планувати свою діяльність, доводити справу до кінця. Це, на її думку, дозволить розумно підготувати дитину до школи [71, С. 77].

Є. М. Водовозова дотримувалась думки, що праця, доступна по віковим можливостям і силі дитини є найбільш діяльний засіб від усіх дитячих пороків. З чотирьох умов, які Є. М. Водовозова вважала найбільш необхідними для моральних успіхів дитини, дві вона відводила праці: 1) фізична праця, 2) посильна домашня праця, як допомога сім'ї і як основа майбутньої самостійності. На думку Є. М. Водовозової, звичка до праці є найважливіша з усіх добродесних звичок, і формувати її слід з раннього віку. Велике значення має праця і в підготовці дитини до школи. Звична до праці дитина незрівнянно успішніше навчатиметься в школі, ніж та, котра дома нічого не звикла робити, а школа, в свою чергу, дасть дитині матеріал для

виховання посидючості та працелюбства. Є. М. Водовозова вважала, що слід з перших років життя дитини визначати їй певні обов'язки і вимагати виконання їх, рекомендувати дитині заняття до тих пір, поки вона сама не зможе знаходити їх. Дитину поступово слід привчати обходитись без сторонньої допомоги, не забуваючи при цьому про посиленість і доступність різних видів праці.

Спільна з іншими дітьми праця безумовно повинна приносити дітям радість і задоволення і поступово перетворюватись на потребу дитячого організму. Але в той же час Є. М. Водовозова стверджує, що в трудовій діяльності дітей не можна говорити про самостійну цілеспрямованість дитини, як про сформовану якість. Цілеспрямованість, як риса особистості, у дитини знаходиться лише в стадії становлення та розвитку.

Великого значення організації праці дітей надавала Є. І. Тихеева. Вона намагалась максимально наблизити працю дитини до праці дорослих, вважаючи, що чим раніше набуде дитина трудових умінь, тим більше позитивних рис буде в її характері. Якщо праця дітей правильно організована, то вони можуть виконувати досить складну роботу: користуватись мініатюрною, але справжньою плитою, посудом, по справжньому варити кашу, чистити картоплю, носити дрова, топити піч, тощо.

Розробці питань значення, змісту і методики організації праці дітей приділяли увагу і інші видатні вітчизняні педагоги. Так, Д. І. Писарєв, розглядаючи питання дитячої праці, писав: «Дитині, як і всякій людині, огидна і нестерпна та праця, в якій вона не бачить ніякої мети. Найлегше заняття може бути нестерпним, докучливим, а навіть дуже напружена праця може бути надзвичайно приємною. Все залежить від того, чи зачіпає ця праця

розум та почуття працюючої людини, чи залишає їх нерухожими. Важка робота і нудна робота - два поняття ніскільки не рівноцінні» [12, С. 23].

У своєму дослідженні ми намагались враховувати ідеї української педагогіки. Питання національної школи, розвиток виховання і освіти в Україні завжди були в колі інтересів діячів української культури. Питанню організації національної системи виховання присвятив низку своїх робіт М.С.Грушевський. Провідна ідея його праць така: серед усіх потреб національного життя потреба школи є найважливіша, бо народ «...який не має своєї школи може бути лише пасинком серед чужих народів і ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування».

Д. Чижевський, розглядаючи національні риси українського народу підкреслює такі, як творчість та індивідуалізм, прагнення до самостійності та незалежності в усіх видах діяльності. Подібні думки ми знаходимо і в педагогічній спадщині С. Ф. Русової, яка вважала, що, організовуючи роботу з дітьми, слід враховувати притаманні їм національні риси. Серед рис, притаманних українським дітям, вона називає потяг до праці, творчість, індивідуалізм. Праця формує характер дошкільника, розвиває його соціальні почуття, «гармонію індивідуальної волі та спільного гуртового порядку», об'єднуючи «навколо шляхетної й гарної мети».

Український педагог С. Ф. Русова розкриває значення виховання дітей в процесі спільної праці в умовах дошкільного дитинства, посилається на особливості української нації, яка відзначається старанністю і потягом до праці. Дитяча праця, на думку С. Ф. Русової, є головною основою виховання і до неї треба залучати дітей з наймолодшого віку. Особливо підкреслює С. Ф. Русова значення ручної праці, яка повинна забезпечити активність дітей, свідоме прагнення їх до праці, насолоду від отриманих результатів, створення позитивного настрою дітей під час праці, задоволення на ін. праця дітей

старшого дошкільного віку може носити ознаки соціального змісту, діти бачать наслідки своєї праці, її значення для інших, для добробуту сім'ї. соціальне значення праці і в тому, що вона найкраще регулює відносини окремої дитини до усього колективу з погляду засвоєння конкретних обов'язків й зміцнення почуття відповідальності [58, С. 103].

Дитяча праця, на думку С. Русової, є основою виховання. Зокрема, ручна праця повинна забезпечити творчу активність дітей, задоволення від її результату. А старші дошкільники здатні до усвідомлення соціальної значущості праці. Це сприяє вихованню відповідальності, почуття обов'язку.

Для нашого дослідження з теоретичної спадщини С. Ф. Русової цінними є її рекомендації щодо змісту та організації трудової діяльності дітей в дитячому садку. Розкриваючи зміст праці дошкільників, вона вказувала на те, що перші роботи і дитячі вироби завжди залежать від оточення дитини і від її нахилів. Перші види праці, що ними оволодівають діти, це самообслуговування та господарсько-побутова праця. На її думку, на ці види праці потрібно звертати особливу увагу, в цікавій формі навчаючи дітей прибирати, прати, лагодити одяг і готувати найпростіші страви. Надаючи особливого значення емоційному стану дітей під час праці, С. Ф. Русова рекомендувала частіше організовувати дітей для тривалої підготовки до якого-небудь свята. Тоді дитяча праця забарвлюється емоціями, викликає широкий простір для розвитку творчості, ініціативи, фантазії. Особливу увагу рекомендує С. Ф. Русова звернути саме на національні свята, що існують на Україні.

Щодо форм організації дітей, то вона вважала, що праця повинна бути як індивідуальна, так і спільна. Останній вона надавала особливо великого значення. С. Ф. Русова виділила характерні ознаки спільної праці: встановлення єдиного погодження з колективною думкою,

взаємодопомогою та дотримання обов'язків кожним учасником, спрямування зусиль на те, щоб гуртом як найкраще виконати завдання.

Вихователь повинен спочатку поспостерігати за дітьми, пропонуючи їм то одну, то другу роботу. Потім, зрозумівши нахили дітей, згрупувати їх за інтересами. Треба привчати дітей і до виконання певних обов'язків. С. Ф. Русова рекомендувала надавати дітям по можливості більше самостійності в роботі і дуже тактовно підходити до дитини з допомогою [58, С. 56].

С. Русова вважала, що праця, це основний засіб, завдяки якому знання фіксуються в дитячій свідомості, оскільки вони набуваються «через руку в розум», і саме завдяки праці виявляються творчі сили дитини. Педагог акцентувала увагу на тому, що праця має завжди конкретне завдання, домагається реальних результатів, вона має бути доступною і не потребувати значних зусиль, не призводити до невдач і негативних емоцій.

Справедливим є твердження, що праця повинна відповідати природній дитячій активності, сприяти розвитку самостійності, ініціативи, творчості, вільному формуванню цілісної гармонійної особистості. Вона розвиває інтелект, бо кожне конкретне трудове завдання, викликане безпосереднім бажанням дитини – інтересом, цікавістю до чогось, спочатку потребує усвідомлення того, як саме треба його виконати, як користуватися різноманітним матеріалом. Здійснюючи ту чи іншу трудову операцію, діти передбачають результат своєї діяльності, отримують задоволення від досягнутого – вигаданого, створеного [12, С. 18].

На важливості трудового виховання як засобу всебічного розвитку дитини наголошувалося на з'їздах з дошкільного виховання. У 1919 р. на першому з'їзді було визначено види дитячої праці і вимоги до її організації. Другий з'їзд (1921) звернув увагу на зв'язок праці з і гри. На основі його рішень в

центральному дитячому садку Першої дослідної станції з дошкільного виховання, яка була експериментальним майданчиком для досліджень проблем дошкільної освіти, було введено само обслуговуючу, ручну та суспільну працю, необхідну для всіх (в саду, на городі тощо).

У 20-30-ті роки теоретики і практики дискутували питання про те, що є головним у вихованні дитини: праця чи гра. У процесі дискусій дійшли до висновку, що ці види діяльності дитини не повинні протиставлятися один одному: граючись, дитина трудиться, а працюючи, грається. Відтак у 50-60-ті роки питання трудового виховання були відображені і в програмних документах дошкільних закладів, і в наукових дослідженнях (О. Усова, Л. Порембська, Я. Неверович та інші).

В розробці теорії трудового виховання дітей дошкільного віку протягом радянського періоду простежуються два основні напрями:

1. Теорія питання (виховні можливості дитячої праці, її значення, вплив різних видів трудової діяльності на формування моральних якостей дітей);
2. Методика керування дитячою працею (найдоцільніша система впливу з боку дорослих на організацію праці дітей).

Погляди українських педагогів А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського на роль праці у всебічному розвитку дітей зумовлені потребою суспільства радянського періоду, в якому працювали ці діячі. В «Лекція про виховання дітей» А. С. Макаренко накреслює основні завдання виховання дітей в процесі спільної праці в сім'ї, підкреслюючи, що діти живуть не підготовкою до якогось майбутнього життя, а теперішнім життям. Він вчить батьків, як треба залучати дітей до праці з раннього дитинства: спочатку підказати, заохотити, а потім вести дитину до того, щоб вона сама бачила необхідність тієї чи іншої справи. Обов'язково треба викликати в дитини інтерес до роботи, але зловживати цим не можна, бо вирішальним моментом у трудовому зусиллі повинен бути не

інтерес до тієї чи іншої праці, а усвідомлення її корисності, необхідності для людини, суспільства в цілому.

Необхідно, зазначає А. С. Макаренко, по-різному підходити до дітей: інколи можна попросити дитину виконати певну роботу, в деяких випадках – долучити, а в інших – поєднувати прохання з дорученням, не зупиняючись інколи і перед вимогою виконати дитині те, що батьки чи вихователь вважають за потрібне. Водночас треба правильно оцінювати якість роботи, бо немає кращого заохочення дитини до праці, як визнати те, що вона зробила, хорошою роботою.

В.О. Сухомлинський власним педагогічним досвідом довів, що праця дітей є найважливішим фактором їх виховання в громадянському дусі, формування в них моральності, залучення до колективного життя. «Трудове життя в роки дитинства – це одна з важливих умов формування гармонійної людини, – писав В. О. Сухомлинський. Треба виховувати в дітях почуття радості праці, без цього неможливе життя колективу». Через стежку праці маленька людина виходить на широкий шлях громадянського життя. Говорячи про керівництво дитячою працею, В. О. Сухомлинський радить батькам і вихователям надавати дітям можливість трудової самодіяльності, але разом з тим, спрямовувати її на виконання завдань в праці охоче і якісно. Важливо враховувати інтерес до праці, бажання брати участь у спільній праці. При цьому необхідно виховувати у дітей вміння розподіляти свою роботу, виховувати почуття взаємодопомоги, оцінювати свою працю і працю своїх товаришів.

Сучасні українські дослідники проблеми трудового виховання (З. Н. Борисова, В. О. Павленчик, Г. В. Беленька, М. А. Машовець) вивчають питання виховного значення праці дітей у дитячому садку і сім'ї [52,с.258].

В названих дослідженнях встановлено певні закономірності складного процесу формування у дітей моральних якостей, пов'язаних з працею. У

нашому дослідженні ми прагнемо встановити особливості виховання почуття взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку при виконанні спільних трудових завдань.

Дослідження показали, що моральні якості дітей найкраще виховуються в безпосередній дитячій діяльності: у грі, праці, навчанні. Постановка трудового виховання саме в цьому плані розкриває величезні виховні можливості організованої праці. Дослідники використовують працю дітей в цілому, або окремі її види з метою виховання у дітей тих чи інших моральних якостей: самостійності (Л. О. Порембська, Т. В. Введенська), відповідальності і колективних взаємин (З. Я. Неверович, З. Н. Борисова, К. О. Климова, Т. О. Маркова, Г. С. Фасолько), любові до праці, бажання працювати (О. О. Фролова, В. Г. Нечаєва, Л. Є. Образцова, Д. В. Сергєєва та ін.). Зазначимо, що всі ці дослідження не ставили за мету виховання даних якостей у повному обсязі, в завершеному вигляді. Кожне з них розв'язує ці завдання стосовно можливостей дошкільного віку, тобто йдеться про формування у дітей основ цих якостей.

У вищезгаданих дослідженнях встановлено певні закономірності складного процесу формування у дітей моральних якостей, пов'язаних з працею. Зокрема, підкреслюється необхідність формування у дітей суспільних мотивів праці (Я. З. Неверович, Т. О. Маркова, В. Г. Нечаєва). Особливо докладно розв'язано це питання у праці Я. З. Неверович. Автор установила, що суспільні мотиви праці, зокрема, прагнення зробити щось корисне іншій людині – мають місце вже в дошкільному віці. Вони можуть мати для дитини істотне значення, більше, ніж власна користь чи інтерес до зовнішньої сторони діяльності.

Дитина повинна бачити зв'язок між тим, що робити і тим, для чого це робити. Тому треба прагнути до того, щоб між мотивом і результатом праці була безпосередня залежність. У дослідженні проводиться думка про те, що

формування суспільних мотивів праці на першому етапі пов'язане з формуванням у дітей уявлень про значення трудової діяльності дорослих. Далі діти переносять ці уявлення на себе, на свою працю.

Р. С. Буре встановлено, що у ході колективної праці створюються умови, які допомагають дитині засвоїти правила поведінки, навчитися узгоджувати її з вимогами оточуючих людей. Під впливом вихователя і однолітків поступово складається стійка система вчинків, яка надалі виявляється навіть при відсутності зовнішніх впливів. В. О. Павленчик доведено, що позитивні взаємини дітей старшого дошкільного віку в трудовій діяльності формуються за умови підвищення рівня оволодіння вмінням і навичками праці та зростання статусу кожного вихованця в групі [19, С. 6-7].

Отже, проаналізувавши історико-філософський аспект проблеми трудового виховання дитини дошкільного віку взагалі та розвитку почуття взаємодопомоги в процесі спільної праці зокрема, ми дійшли висновку, що видатні діячі світової, російської та вітчизняної педагогіки, починаючи вже з XVII ст., розглядають працю як невід'ємну частину всебічного виховання дитини.

1.2. Аналіз психолого-педагогічної літератури з питань виховання взаємодопомоги у спільній діяльності

Кожен вид діяльності людини в соціальному контексті набуває цінного аспекту, «... Коли в ході діяльності, тобто взаємодії суб'єкта з об'єктом, на перший план виступають відносини між людьми, то в мотивації людини центр тяжіння переноситься в план між особових відносин, які здійснюються через посередництво предметних дій. Тоді діяльність виступає в новій якості, вона стає перевіркою» [62, С. 340]. Якщо діяльність охоплює і задоволення природних потреб, і виконання суто технічних операцій, то акти людської поведінки завжди виявляють віддалені від безпосереднього задоволення потреб інтереси та орієнтацію в системі тих суспільних відносин, в яких живе і діє суб'єкт (К. Альбуханова-Славська, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн та інші). За словами Л. С. Виготського, поведінка людини є продуктом розвитку системи соціальних зв'язків і відносин, колективних форм соціальної взаємодії.

Головною характеристикою моральної поведінки особистості в ситуаціях вибору є її співвіднесеність з моральними цінностями. Цінність – це властивість дій або поведінки в цілому, які своїми внутрішніми спонуканнями та зовнішніми проявами задовольняють запити суспільства: духовні, моральні ідеали, принципи, норми і правила. Загальною формою втілення суспільних моральних вимог, ознакою моральної цінності поведінки є так зване «золоте правило»: «(Не) роби стосовно інших так, як ти (не) хотів би, щоб вони робили стосовно тебе» (Августин, Т. Гоббс, Дж. Локк, Х. Томасиус, І. Гердер та інші) [25, С. 124]. Тим самим «золоте правило» зобов'язує бачити в іншій людині ціль діяльності. Отже, моральною є поведінка суб'єкта, спрямована на задоволення інтересів іншої людини.

Ефективність різних видів діяльності як засобів виховання моральної поведінки дітей дошкільного віку обґрунтовують дослідження Л. В. Артемової, З. Н. Борисової, Р. С. Буре, В. І. Жуковської, В. П. Залоніної, Л. В. Крайнової, Т. О. Маркової, В. Г. Нечаєвої, В. О. Павленчик, Г. І. Поніманської та інших. За даними науковців, у процесі спільної діяльності на тлі природного прагнення до спілкування та взаємодії з однолітками діти включаються в проблемні ситуації, які потребують моральної регуляції. При цьому дотримання моральних норм набуває практичного обґрунтування. Оволодіння моральними нормами і правилами поведінки зумовлюється змістом діяльності, рівнем сформованості навичок її виконання, характером спілкування і взаємодії з дорослими та дітьми.

Трудове виховання нового покоління розглядається сьогодні як одне з найважливіших завдань усієї системи освіти. Посильна трудова діяльність дошкільника – не лише засіб, а й неодмінна умова морального розвитку особистості. Адже саме в праці найінтенсивніше накопичується моральний досвід, формується оцінне ставлення до дій і вчинків ровесників, утверджуються морально-вольові якості, відбувається становлення власної самооцінки дитини, яка зумовлює певні прояви її поведінки в різних життєвих ситуаціях. Отже, в процесі праці в дітей формуються саме такі якості особистості, які конче потрібні їм для подальшого життя.

Трудове виховання сприяє духовному збагаченню підростаючої особистості. Спеціально проведені дослідження показали, що в процесі трудових дій соціальна мотивація у дошкільників формується успішніше, ніж у ігрових діях (Л. І. Божович, Г. О. Люблінська, Я. З. Неверович). Під соціальною мотивацією розуміється прагнення зробити щось корисне іншій людині.

Так, дослідження, проведені Я. З. Неверович, переконливо свідчать, що за умови правильної організації трудової діяльності суспільно спрямовані мотиви

можуть набувати для дошкільника значно більшої спонукальної сили, ніж особисті, або ж інтерес до зовнішньої, процесуальної сторони діяльності.

На цьому наголошував А. С. Макаренко, який вважав, що дитина повинна виховуватися так, щоб вирішальним моментом у трудовому зусиллі була не її зацікавленість, а користь, необхідність. У міру розвитку дитини навіть найбільш неприємна робота даватиме їй радість, якщо суспільна значущість роботи буде для неї очевидна.

Під впливом батьків і вихователів та за їх безпосередньою допомогою дошкільник поступово навчається виконувати окремі доручення, а згодом – і складніші завдання, результати яких потрібні не тільки йому особисто, а й мають значення для близьких дорослих, товаришів по групі. Хоча об'єктивна цінність цієї діяльності ще не досить велика, проте для самої дитини вона дуже важлива, особливо для формування моральних якостей, для підготовки до майбутньої суспільно-корисної праці.

Праця в суспільстві характеризується тим, що кожна людина працює не лише заради задоволення власних потреб, а й на користь іншим людям, в інтересах колективу і суспільства. І у вихованні дошкільників має формуватися саме таке ставлення до праці, розуміння її суспільної значущості.

В останні десятиліття в психолого-педагогічній практиці проблема виховання дошкільника в праці дедалі частіше розглядається не лише як важливий засіб формування в них позитивного ставлення до праці, відповідальності, працелюбності, а й неодмінна умова формування в хлопчиків і дівчаток колективістських рис особистості, виховання в них почуття взаємодопомоги. (З. Н. Борисова, Р. С. Буре, Я. З. Неверович, В. Г. Шур, С. Г. Якобсон) [56, С. 61-62].

Процес формування людської особистості невіддільний від соціального середовища, а якому вона живе і діє. З першого дня життя дитина тісно зв'язана

з іншими людьми і не може розвиватись як особистість без спілкування та взаємодії з ними.

У працях відомих психологів (Л. С. Виготського, М. О. Леонтєва, М. І. Лісної, О. В. Запорожець) переконливо показано, що дитина з'являється на світ лише маючи потенційну можливість стати людиною. Вона реалізує цю можливість і справді стає людиною завдяки тому, що засвоює соціально-історичний досвід, нагромаджений людством протягом багатьох століть. Суть і зміст психологічного розвитку дитини, власне, і полягає в засвоєнні цього досвіду в процесі спілкування з оточуючими людьми.

Психолого-педагогічною наукою доведено, що потреба в соціальних контактах, яка виникає у дитини вже у три місяці життя, є головним джерелом її психічного розвитку в онтогенезі (індивідуальному розвитку живої істоти від народження до смерті). Це одна з перших соціальних потреб, яка з'являється вже у ранньому віці [56, С. 7].

Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до виконання комплексу ролей, необхідних для суспільного життя: громадянина, трудівника, сім'янина, товариша. Розвиток людини – це шлях «вростання» в соціальне середовище, поступове оволодіння суспільною структурою в процесі діяльності. Увесь довгий шлях розвитку людства кожний його член повинен пройти практично заново в найкоротші терміни. І роль дорослого, роль вихователя на цьому шляху важко переоцінити.

Особистість – це конкретна, жива людина, яка, як член суспільства, перебуває в певних взаєминах з іншими людьми. Щоб стати особистістю, людина повинна досягти певного рівня психологічного розвитку і бути спроможною сприймати себе як одне ціле, відмінне від інших людей.

Дошкільне дитинство – короткий, але важливий період ствердження особистості. В ці роки дитина отримує початкові знання про навколишній світ,

у неї починається формуватися певне ставлення до людей, до праці, виробляються навички і звички правильної поведінки, складається характер.

Головне завдання дошкільної освіти на сучасному рівні розвитку – не стільки дати дитині систему галузевих знань, скільки у доступній формі розкрити перед нею науку життя – сформувати практичні й життєво необхідні вміння, навички, навчити орієнтуватися в нових умовах життя.

Формування соціального досвіду дитини в процесі морального виховання набуває гуманного спрямування, що сприяє розвитку початків духовності особистості. Інтегруючи моральний, духовний і соціальний компоненти, процес виховання спрямовується на цілісний розвиток особистості, який реалізується у гармонії із зовнішнім світом та із самим собою.

У Базовому компоненті дошкільної освіти сфера життєдіяльності людей формує соціальну компетентність: навички відповідної поведінки, свідоме ставлення до себе як до рівної з іншими людьми особистості, інтерес до людей та спілкування з ними, готовність сприймати соціальний досвід, співпереживати, співчуття, бажання пізнавати людей, робити добро.

О. М. Леонт'єв назвав дошкільне дитинство періодом початкового фактичного становлення особистості; розвитку активності, як чинника пізнання, засвоєння морального досвіду, діяльності. Такі вікові особливості, як емоційна чутливість, допитливість, здатність до наслідування, вразливість створюють сприятливі умови для формування особистості як суб'єкта моральних відносин.

Тож постає важливе завдання виховати у дітей культуру людських взаємин, прищепити навички взаємодопомоги в спільній праці, формувати вміння дотримуватися простих норм співжиття, керуватися соціально значущими цінностями. У дошкільному віці формуються основи соціальної компетентності дитини: вміння орієнтуватися у світі людей (рідні, близькі, знайомі, незнайомі люди; люди різної статі, віку, роду занять тощо); здатність

розуміти іншу людину, її настрій, потреби, особливості поведінки; уміння поважати інших людей, допомагати, дбати про них; обирати відповідні ситуації спілкування та спільної діяльності. Соціально компетентна дитина здатна відчувати своє місце у системі відносин між людьми й адекватно поводитися.

Старший дошкільний вік – найбільш відповідальний період формування особистості: закладені на ранніх вікових етапах моральні уявлення треба наповнити новим соціальним змістом. Розв'язання цього педагогічного завдання пов'язане з виконанням соціального замовлення суспільства – формування у майбутніх школярів готовності до навчальної праці і до складніших взаємин у колективі. Ось чому така важлива проблема засвоєння старшими дошкільниками моральних норм.

Моральні норми – це певні вимоги, які ставить суспільство до поведінки особи: взаємопов'язані і взаємодоповнювані, вони утворюють єдиний комплекс і виступають внутрішнім регулятором дій та вчинків людини, її взаємин із суспільством та його членами. Здатність сприймати соціальні установки, робити їх передумовою власної діяльності лежить в основі формування особистості. Причому важливе не саме знання: засвоєні моральні норми мають спонукати до правильної поведінки, стати обов'язковим.

Дитина залучається до виконання загальноприйнятих моральних вимог, ще навіть не усвідомлюючи їх. Спочатку – у молодшому і середньому дошкільному віці – оволодіває ними практично за порадою чи вказівкою дорослого. У старшому дошкільному віці, вже на етапі усвідомлення, досвід виконання встановлених вихователем правил поведінки має закріплюватися. Ефективність процесу засвоєння їх дітьми забезпечують такі головні педагогічні умови: ознайомлення з моральними нормами в широкому соціальному плані; формування уявлень про правила, якими вони конкретизуються, організація

корисної спільної діяльності для закріплення активного ставлення до норм поведінки; формування начал колективної думки.

Отже, першочергове завдання педагога – навчити дітей свідомо виконувати моральні вимоги. Дошкільники активно засвоюють зразки правильної поведінки під керівництвом вихователя в різних видах діяльності зокрема, в процесі спільної праці, при педагогічно доцільній її організації. Посильна праця відіграє важливу роль у становленні взаємин: уже стосовно дітей середнього дошкільного віку створюються умови для об'єднання і взаємодії на основі загальних правил.

Відзначаючи особливості формування трудової діяльності, В. Г. Нечаєва називає такі її компоненти: постановка мети, планування, досягнення результату. Тож і головні вимоги щодо дій учасників спільної справи відповідають цим складовим. Діти повинні свідомо поставитися до визначеної мети, співпрацювати у процесі виконання трудових операцій, оцінювати загальний результат і дії кожного. Порухення цих обов'язкових вимог робить неможливим виконання колективного завдання.

Якщо вихователь не враховує об'єктивних причин, які спонукають дітей спілкуватися, не зважає на реальний стан взаємин і не регулює їх на основі моральних норм, вони набувають характеру стихійного досвіду поведінки, негативні прояви домінують і закріплюються. Ось чому педагогічне керівництво взаєминами дошкільників – першорядне виховне завдання. Набуті вміння добре прислужаться дітям пізніше, коли вони стануть членами кожного колективу.

Виховний ефект взаємин у колективній діяльності зумовлюється насамперед тим, що вони задовольняють важливі соціальні потреби дитини. Щоб вступити у спілкування для обговорення спільного завдання або у процесі його виконання, кожен повинен діяти на основі правил, прийнятих у колективі.

Звідси виходить, що потреба спілкуватися з однолітками – важливий чинник засвоєння моральних норм. Адже задовольнити її можна лише додержуючи встановлених вимог і орієнтуючись на можливість бути прийнятим у товаристві ровесників. Таким чином, педагогічна організація спільної діяльності дітей має сприяти оволодінню моральними нормами.

На перше місце виступає, зокрема, вимога активної участі разом з іншими дітьми у праці, яка має загальну користь. У старшому дошкільному віці соціальні мотиви набувають дедалі більшого значення серед інших мотивів поведінки, і цьому неабияк сприяє ознайомлення з професіями дорослих. Проте, є тут і певні труднощі, оскільки конкретні результати суспільно корисної праці можна показати наочно, тоді як розкрити моральний бік її, тобто довести значущість виконання моральних норм, набагато складніше. Дані численних досліджень підтверджують складність формування уявлень про колективний характер людської праці, щоб подолати її, треба якомога частіше організовувати спільне виконання дошкільниками трудових завдань.

Розвиток мотивів, які визначають суспільне спрямування трудової діяльності дітей, здійснюється кількома шляхами: пропозицією виготовити подарунок своїм рідним, малятам, друзям-школярам, гостям дитячого садка, а також виконанням ряду посильних видів робіт у процесі поглибленого ознайомлення з працею дорослих. Жоден з них, однак, не є універсальним. Багато вихователів правильно помічають, що прагнення дитини зробити щось корисне найбільш яскраво проявляється у приємній для неї діяльності, пов'язаній з почуттям (зробити подарунок), і не завжди поширюється на вміння допомагати дорослим у повсякденному житті, робити приємне іншим без підказки й контролю. Для формування цінних соціальних мотивів потрібні трудові завдання, які б відповідали знанням дітей про суспільство, про трудові й моральні обов'язки людей.

Виховне значення організації систематичної участі старших дошкільників у суспільно корисній праці зумовлюється віковими можливостями дітей. Зростає самостійність, прагнення до активних дій, які дають змогу проявити її, посилюють емоційний компонент у засвоєнні моральних норм. Слід брати до уваги і те, що взаємини дітей значним чином залежать від мотивів спільної діяльності. Психологи встановили: соціальний мотив справляє позитивний вплив на них, вносить елементи співробітництва і взаємодопомоги.

Важливо так будувати працю дошкільника, щоб її зміст, організаційні форми і взаємини, які складаються, були емоційно привабливі. Доцільно, зокрема, брати в основу підготовку до свят, коли спільність соціальних переживань особливо відчутна.

В процесі виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку при виконанні спільних трудових завдань важливо уміти чітко і справедливо розподіляти між дітьми обов'язки, матеріал і обладнання. Дітей необхідно вчити дбати про успіх загальної справи: погоджувати спільні дії в ході роботи, помічати кому потрібна допомога і ненав'язливо пропонувати її. Слід вчитися правильно допомагати одноліткам: показом, порадою, спільним виконанням частини спільної роботи. Разом закінчувати роботу, не залишати співучасника одного [20, С. 22].

Трудовий процес переважно організується як колективний: через зв'язок з іншими учасниками дитина усвідомлює значення дружніх взаємин, взаємодопомоги, відповідальності за доручену справу, виконання моральних норм. Однак моральний потенціал праці може бути реалізований тільки за умови правильної її організації педагогічного керівництва. А. С. Макаренко звертав увагу на те, що праця може залишатись нейтральним процесом у плані виховного впливу, якщо не дбати про її педагогічно доцільну організацію.

Серед виховних особливостей праці можна виділити три головні чинники: по-перше, трудові навички і вміння; по-друге, своєрідну мотивацію; по-третє, спільний характер праці, що зумовлено взаємодією учасників трудового процесу. Зауважимо, що зв'язок трудової та ігрової діяльності в даному випадку виражений не так яскраво, оскільки за характером, з містом, а головне – мотивацією, ці види діяльності різні. Процес праці реальний, спрямований на мету, для здійснення якої добираються засоби, планується послідовність дій і досягається результат. Ці види діяльності різняться і за характером взаємин між педагогом і дітьми: гра як діяльність розвивається самою дитиною, в процесі трудової діяльності діти і дорослі працюють спільно, особливо на перших етапах залучення дитини до праці. В трудовій діяльності характер дій дитини визначений більш чітко і обмежено, в грі можливість творчих проявів значно більша.

Вирішальна роль у визначенні мети трудової діяльності належить дорослому. Тільки у старшому дошкільному віці діти здатні усвідомлено ставити мету і знаходити засоби для її реалізації. Зрозуміло, що тут має значення не лише вік, а й досвід попередньої діяльності дитини. Засобами досягнення мети виступають трудові навички і вміння, формування яких також пов'язане з інтересом до діяльності. Важливе значення у трудовому процесі мають вміння планувати роботу, здійснювати самоконтроль і доводити справу до кінця, оцінювати результат. Чим менші діти, тим більше їх приваблює не результат, а сам процес діяльності. Неабияку роль у формуванні особистості відіграють мотиви трудової діяльності, які визначають рівень усвідомленої справи, що виконується. Важливий у моральному відношенні зв'язок між мотивом і результатом. Психологічні дослідження доводять, що зрозумілий і прийнятий дитиною мотив може істотно впливати на якість трудового процесу і досягнення мети. Мета і мотив трудової діяльності визначають особистісний

зміст її, тобто справляють найбільший вплив на особистість, формують певне ставлення до праці [54, С. 81-83].

В сучасній педагогіці і психології в Україні проблема трудового виховання посідає значне місце. Праці В. К. Котирло, Л. Г. Подоляк розкривають механізм формування самостійності в дитячій діяльності, особливості розвитку ставлення дітей до праці, оцінних відносин. У дослідженні Ю. О. Приходько праця дітей дошкільного віку розглядається як важливий фактор формування позитивних взаємин дітей, а ставлення дітей до праці виступає умовою особистісного розвитку. При цьому характеризуються вікові та статеві особливості формування позитивного ставлення до праці, їх вплив на розвиток особистості дитини дошкільного віку.

Дослідження О. Л. Кононко, В. У. Кузьменко доводять, що дитину дошкільного віку треба готувати до участі в трудовій діяльності, що є передумовою їх позитивного ставлення до діяльності взагалі і формування важливих моральних якостей, зокрема, самостійності, позитивного ставлення до оточуючих.

Педагогічні дослідження в Україні останніх років (З. Н. Борисова, В. О. Павленчик, Г. В. Беленька, М. А. Машовець, Н. М. Кот, Н. Б. Кривошея) розглядають нові аспекти виховного впливу трудової діяльності дітей на формування позитивних взаємин дітей в спільній трудовій діяльності, виховання елементів культури праці у старших дошкільників, початкових економічних знань, умінь і навичок, екологічне виховання дітей. При цьому розкриваються педагогічні умови створення технології педагогічного процесу в дитячому садку на основі тісного взаємозв'язку і встановлення наступності у виховній роботі дитячого садка і сім'ї, дитячого садка і школи.

Дослідження В. О. Павленчик [49] спрямоване на вивчення процесу формування позитивних взаємин дітей 6-го року життя в спільній трудовій

діяльності і керування цим процесом. Автор приходиться до висновку, що використання в педагогічному процесі суспільно значимої і спільної по організації трудової діяльності створює об'єктивні умови для встановлення між дітьми взаємовідносин співробітництва, взаємодопомоги, позитивних взаємин. Умовою ефективності цього процесу є цілеспрямоване педагогічне керівництво, використання раціональних засобів організації дитячої праці, забезпечення умов її виховного впливу на розвиток дітей.

Особливості впливу спільної продуктивної діяльності на становлення моральної активності дітей старшого дошкільного віку досліджувалися Л. В. Крайною. За даними дослідника, в ході виконання спільних завдань об'єктивно виникають етичні ситуації, в яких у дітей формується ставлення до діяльності, колективні взаємини, засвоюються моральні норми. Інтерес до спільних завдань і самостійне спілкування з однолітками є важливими чинниками формування морально активної поведінки [36, С. 22].

Процес засвоєння дітьми старшого дошкільного віку моральних норм в умовах спільної трудової діяльності вивчався Т. І. Поніманською [53]. Особливу увагу автор приділяє забезпеченню єдності формування моральних уявлень та моральної поведінки. Задля цього пропонується проводити педагогічну роботу, яка включає: ознайомлення дітей з моральними проблемами, які регулюють взаємини в спільній трудовій діяльності; показ суспільного значення дотримання моральних норм через ознайомлення вихованців з працею дорослих та явищами суспільного життя; організація суспільно-корисної діяльності, в ході якої діти набувають досвіду моральної поведінки. Усвідомлення необхідності включення моральних норм в спільній діяльності забезпечується завдяки емоційній привабливості змісту діяльності, формуванню вмій аналізу та оцінювання проблемних ситуацій, диференціації виховних завдань, зростанню ступеню самостійності дітей при виборі спільних справ.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить, що взаємодопомога формується вже у дошкільні роки, тоді коли дитина починає впорядковувати свою поведінку під безпосереднім впливом дорослих і соціального оточення (З. Н. Борисова, Р. С. Буре, Я. З. Неверович, В. Г. Щур, С. Г. Якобсон та інші). Спільна праця виступає засобом виховання взаємодопомоги як почуття колективізму, впевненості у собі і у товаришах. Кінцевий результат спільної діяльності є результатом дій кожної дитини. Така форма організації праці викликає у дітей переживання, спрямовані на досягнення власного успіху в ній, а також необхідності обов'язкового узгодження дій, орієнтацію на партнера, а отже, і врахування його інтересів і можливостей. Взаємодія у спільній праці активізує у дітей прагнення досягнути колективного успіху і підвищує зацікавленість в успіху товариша.

Взаємодопомога – це обопільна допомога. Допомога, що надається один одному, взаємно. Виходячи з цього визначення видно, що суттєвого значення у вихованні почуття взаємодопомоги набуває характер взаємин між дітьми, а також між дорослим та дитиною. В умовах співпраці дорослий, як більш досвідчений, спонукає дитину до прояву ініціативи, самостійності, прагненню до співпраці з іншими дітьми.

У практиці суспільного дошкільного виховання великого значення надається організації спільної діяльності дітей як важливому засобу формування в них початків взаємодопомоги. Спостереження показують, що залучення дитини до роботи разом з ровесниками допомагає їй відчутти і зрозуміти необхідність виконувати загальноприйняті норми та правила взаємодії, формує вміння підпорядковувати свої особисті цілі й наміри груповим заради успіху загальної справи. Правильно організована спільна діяльність дітей сприяє тому, що вони поступово навчаються поважати товаришів, розуміти їхні бажання, інтереси, вболівати не лише за свою частку праці, а й за її кінцевий результат.

Під час виконання колективних або трудових завдань у дитини часто виникає потреба поділитися з товаришем власним задумом, досвідом, умінням. Спільні переживання радощів успіху або смутку з приводу тимчасових невдач зближують дітей, згуртовують їх навколо єдиної мети. Емоційне піднесення сприяє розвитку дружніх взаємин не тільки в колективній діяльності, а й у повсякденному спілкуванні.

Проте було б неправильно вважати, що залучення дітей до спільної діяльності само по собі забезпечує виникнення позитивних взаємин між ними, формування у них взаємодопомоги.

Слід наголосити, що хоча спільна діяльність дошкільників, особливо старших, і спрямована на досягнення певного результату роботи, однак головна її мета – засвоєння дітьми правил взаємодії з ровесниками, вправління у позитивних формах спілкування з товаришами і турботливому ставленні до них. Значення спільної продуктивної праці для виховання дітей навіть важко переоцінити.

Така праця є дуже корисною для виховання моральних якостей, дає змогу дитині відчувати себе частиною колективу, забезпечує готовність діяти в системі «дитина-діти». Її результатом є досягнення не однієї дитини, а колективу учасників загальної справи. І від того, наскільки якісно буде виконана робота кожного учасника трудового процесу, залежатиме кінцевий результат.

Звичайно, спільна праця тільки тоді позитивно впливає на дітей, коли вихователь створює для цього відповідні умови, попередньо готує дошкільників до неї. Насамперед важливо, щоб діти володіли певними уміннями та навичками роботи з тим чи іншим матеріалом, без цього про організацію спільної праці не може бути й мови. Потрібно, щоб зміст завдань, відібраних для колективного виконання, давав змогу об'єднувати дітей у невеликі підгрупи; щоб у процесі роботи вихователь широко використовував методи, спрямовані на формування

у дошкільників способів погодження дій і позитивних форм спілкування. Якщо педагог не виховуватиме цього, діяльність дошкільників залишиться нейтральною щодо виховних завдань і діти, хоч працюватимуть разом, досвіду взаємодопомоги не набудуть [56, С. 84].

Виходячи з вищевикладеного, готовність прийти на допомогу можна розглядати як інтегральну моральну якість, що набуває дитина саме в процесі спільної трудової діяльності, а взаємодопомогу можна трактувати як процес, спрямований на вміння емпатійного сприймання та прийняття проблем, думок, позицій іншої людини і готовність діяти разом, допомагати задля досягнення певної мети.

1.3. Характеристика і місце спільної праці як форми організації трудової діяльності старших дошкільників у педагогічному процесі дошкільного навчального закладу

Завдання навчально-виховного процесу в сучасних умовах полягає не тільки в накопиченні навчальної інформації, а насамперед у засвоєнні культурно-історичного досвіду побудови людських стосунків та на цій основі збагачення власної соціальної практики дітей, яка є невід'ємною частиною процесу соціалізації та повноцінного розвитку особистості. Набуття культурних навичок можливе лише через засвоєння культури людських взаємин. Одне з найбільш насичених, довірливих та продуктивних форм стосунків між людьми - стосунки між однолітками. Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що стосунки однолітків є такими, що формуються та розвиваються тільки у процесі спільної діяльності.

Л. С. Виготський підкреслював, що без спільної діяльності неможливе існування соціальної групи, а отже, неможливе формування та функціонування дитячого співтовариства. Дійсно, спільна діяльність народжує стосунки у групі, опосередковує процес входження індивіда до соціальної спільності, в якій реалізуються та перетворюються самі стосунки. Він визначає спільну діяльність як особливий простір, на основі якого виникають міжособистісні стосунки. Вона, на думку Л. С. Виготського, розвиває та зміцнює взаємини між дітьми. А процес входження дитини в будь-яку соціальну групу передбачає орієнтацію на спільну діяльність, усвідомлення її структури та включення до неї як співучасника.

Якщо мета спільної діяльності виявиться соціально значущою для всіх учасників дитячої групи, то взаємини однолітків здебільшого базуються на

принципах взаємодопомоги та «співучасті». Отже, в дитячих об'єднаннях спільна діяльність виконує функцію опосередкування дитячих міжособистісних стосунків та є організованою формою дитячої активності, що спрямоване на відтворення дітьми суспільно-історичного досвіду [15].

Під спільною трудовою діяльністю дошкільників розуміють організацію вихователем усіх дітей на виконання одного загального завдання, однієї загальної справи. Спільна праця привчає дітей до роботи разом, об'єднує, виховує в них бажання виконати доручену справу, допомагати одне одному. Спільна праця, як ніяка інша форма організації трудової діяльності, привчає дітей до розподілу праці, до відповідальності кожного з них і колективу в цілому за доручену справу. Можна сказати, що спільна праця – це школа для формування колективних взаємин, виховання товаристськості, відповідальності за доручену справу.

Елементи спільної праці є вже в чергуваннях дітей – діти виконують обов'язки чергових невеликими колективами, потрібна взаємодія цих колективів в різних видах чергувань, взаємоузгодженість їх роботи.

Таким чином, доручення і чергування ніби готують дітей до більш складних спільних форм праці, які використовуються в роботі з дітьми старшого дошкільного віку. Це такі форми організації праці дітей як загальна, спільна, колективна праця. Об'єднує дані форми праці спільно спрямована мета дитячої діяльності. Це означає, що результатом праці завжди є користь для всіх. Прибирання приміщення, оформлення групової кімнати до свята тощо – все це потрібне не комусь одному з учасників праці, а всім.

Різниця ж полягає в умовах для закріплення і виховання колективних взаємин. Загальна праця передбачає таку організацію дітей, за якої при спільній меті кожна дитина виконує певну частину роботи самостійно. Спільна праця

передбачає взаємодію дітей, залежність кожного від темпу, якості роботи інших. Мета, як і при загальній праці –єдина [18, С. 56].

Використання спільної трудової діяльності дітей можливе у старшому дошкільному віці. Вона може об'єднувати всіх дітей групи і бути колективною (прибирання кімнати або майданчика, робота на клумбі та ін.). Колективній праці властиві спільна мета, відповідальність за результат, розподіл праці між учасниками, залежність їх один від одного.

Об'єднання дітей для колективної праці є ефективним за наявності у них досвіду співробітництва, належного оволодіння навичками конкретних видів праці. Знання індивідуальних особливостей дітей дає змогу об'єднувати їх у групи різних рівнів співробітництва:

– об'єднання дітей високого рівня співробітництва з однолітками низького рівня, які симпатизують один одному;

– об'єднання дітей високого рівня співробітництва з однолітками низького рівня, які їм симпатизують;

– включення дітей низького рівня співробітництва у групи, до яких належать найактивніші діти високого рівня розвитку взаємин.

Спільна праця – складний різновид колективної діяльності, що передбачає досягнення спільного результату шляхом виконання послідовних трудових дій над певним об'єктом, який переходить від одного учасника трудового процесу до іншого.

Спільна праця дітей являє собою найскладнішу форму їх об'єднання, тому організація цієї праці рекомендована тільки у старших групах дитячого садочка на етапі, коли діти вже мають достатні трудові навички й уміння. Однією з особливостей спільної праці дітей є наявність в ній низки послідовних етапів. При такому об'єднанні виникає необхідність обліку складності кожного завдання, оскільки деякі з них потребують об'єктивно більшої чи меншої

затрати праці. Так, витерти пилюку на поличках швидше, ніж переодягнути ляльку, розпилити брусок займе більше часу, ніж зачистити його шкіркою, вимити рослини складніше, ніж перенести їх на підвіконня. Для того, щоб приблизно зрівняти час роботи кожної дитини слід найбільш складну справу доручити 2-3 дітям. Найкращим розподілом можна вважати, якщо під час спільного прання лялькової білизни троє дітей перуть її, один полоще, а потім всі разом вивішують.

Під керівництвом вихователя діти попередньо обговорюють суть і послідовність дій, з урахуванням складності трудових операцій визначають кількість учасників для кожної з них, розподіляють дії між учасниками, враховуючи їхні бажання і можливості.

Різноманітні ситуації взаємодії потребують дотримання дітьми, які об'єдналися у групи, певних правил-регуляторів. Ознайомлення дітей із цими правилами є одним із засобів педагогічного керівництва їхніми взаєминами. При цьому слід враховувати і залежність правил від моральних норм, які є більш загальними вимогами. Особливої уваги педагога потребують вихованці, які, знаючи правила і вимагаючи дотримання їх від інших, самі ігнорують їх. Таким дітям варто доручати спільну справу разом з активними однолітками, які добре засвоїли моральні норми, внаслідок чого спрацьовує ефект взаємодоповнення: активні діти співпрацюють з тими, хто охоче бере участь у спільних справах, а ті, хто формально ставиться до моральних вимог, за такої ситуації вже не можуть ухилитися від них. Схвалення вихователем такого співробітництва, його попередня оцінка ("Я впевнена, що ви успішно впораєтесь із завданням") орієнтують дітей на сумлінну працю.

Використання різних форм організації трудової діяльності дітей збуджує у них "прагнення серйозної праці", без якої життя людини "не може бути ні гідним, ні щасливим" (К. Д. Ушинський) [20, С. 274].

Організація спільної праці дітей у старшій групі стає систематичною. Перед вихователем постає завдання: виховати у дітей готовність брати участь у спільній трудовій діяльності, навчити їх узгоджених спільних дій, вмінню виконувати свої обов'язки в загальній справі, оцінювати її, подавати допомогу товаришеві. У вихованні старших дошкільників вихователь особливу увагу надає вихованню в дітей під час спільної роботи звички дружно працювати, охоче допомагати товаришеві, розподіляти обов'язки. Спільну працю треба організовувати 1-2 рази на тиждень під час занять (висівання насіння, лагодження іграшок та ін.) і в другій половині дня.

Зміст спільної праці дітей у старшій групі різноманітний: прибирання групової кімнати, праця на ділянці, у квітнику, ягіднику, збирання квітів, складання з них букетів, лагодження книжок, іграшок, конструювання великих споруд для гри на ділянці та ін.

Організовуючи спільну працю дітей, вихователь повинен продумати всі основні компоненти керівництва цією діяльністю. Він визначає місце і час для спільної праці дітей, продумує її зміст і форми виконання, розподіл обов'язків між дітьми, забезпечує узгодженість в їх діях, загальне керівництво всім колективом.

Вихователь заздалегідь призначає час і місце спільної праці, планує її програмовий зміст. Час для неї в режимі дня виділяють або вранці, або під час прогулянок у першій та другій половині дня, іноді й під час занять.

Розподіляти обов'язки між дітьми треба так, щоб кожна дитина виконувала самостійно певну частину роботи і разом з тим так, щоб кожен відчував одночасно потребу в праці свого товариша. Діти повинні допомагати одне одному, узгоджувати свої дії, оцінювати результати праці кожного колективу в цілому.

Поступово вихователь привчає дітей до самостійного розподілу обов'язків, що стає важливим після багатократних вправлянь дітей у спільній праці.

У деяких випадках рекомендується поділити дітей на підгрупи, а кожній підгрупі визначити ту чи іншу мету в загальній праці. Робота окремих підгруп має бути узгоджена, спрямована на загальний результат. У підборі таких підгруп, так само як і в підборі пар чергових, важливо враховувати особливості дітей, їх інтереси, нахили, щоб створити працездатний колектив. Якщо об'єднуються 5-6 дітей, кожен виконує частину спільної роботи (одні згрібають листя, другі збирають гілля, треті обкопують фруктові дерева). Необхідно так добирати підгрупи, щоб кожна з них виконала поставлене завдання, організувала свою працю і довела її до кінця. В спільній праці важливо організувати взаємодопомогу: якщо одна група закінчила свою частину роботи раніше, треба, щоб вона допомогла іншим. Вихователь привчає дітей домовлятися між собою про те, як вони будуть виконувати роботу, допомагати одне одному, пояснює що за доручену справу відповідає вся група дітей.

У різних видах праці дітей (праці в природі, господарсько-побутовій, художній праці) вихователь створює всі необхідні умови, які сприяють спільному вихованню дітей. Так, організовуючи дітей на спільне прибирання групової кімнати, вихователь розподіляє обов'язки між дітьми: 3-4 вихованцям протерти іграшки ганчіркою та покласти їх на місце, другій групці – скласти будівельний матеріал, третій – випрати ляльковий одяг і білизну та ін. Вихователь контролює, як діти виконують ці обов'язки, в якій мірі вони допомагають одне одному, спрямовує всю роботу так, щоб відносини між дітьми мали спільний характер. По закінченні роботи він підбиває підсумки, оцінюючи роботу колективу.

Спільний характер має художня праця дітей на окремих заняттях, мета яких – виготовлення іграшок для спільних ігор на прогулянці, а також робота невеликих груп дітей, які приводять у порядок книжки, шують білизну та одяг для ляльок тощо.

На початку такої роботи вихователь визначає коло обов'язків кожного з дітей або окремих груп, дає пояснення, як саме виконати цю роботу, уточнює послідовність дій та трудових операцій. У процесі таких операцій вихователь прагне до того, щоб кожна дитина виконала певний обсяг трудового завдання якісно, сумлінно, своєчасно.

Спільну працю дітей на городі слід також продумувати і скеровувати. До початку такої праці діти самостійно готують необхідний інвентар, матеріал. Доручаючи дітям роботу, вихователь допомагає спланувати завдання, нагадує, яку аналогічну роботу діти уже раніше виконували, показує прийоми роботи, обов'язково роз'яснює, чому треба виконувати завдання саме таким способом, домагається, щоб усі діти сумлінно працювали.

Розподіл обов'язків у процесі праці може бути різний: в одних випадках діти виконують однакову роботу, роблять на грядках рядочки і висівають різне насіння, в інших – треба розподілити їх на окремі групки, які виконують різні завдання, пов'язані однією метою (одні групки підготовлюють ґрунт, другі висівають насіння, треті згортають його землею, четверті - поливають). Найбільшу увагу при цьому слід звертати на створення спільного характеру роботи. Під час виконання дітьми спільної роботи, вихователеві важливо бачити, як працює весь колектив в цілому й окремі підгрупи. В деяких випадках він може підказати дітям потрібне рішення, допомогти їм, оцінити дії окремих вихованців чи групи в цілому [12, С. 12].

Інша особливість спільної праці – неодночасне включення дітей в процес діяльності. При розподілі завдання відремонтувати книгу першому доручають

виготовити клаптики паперу, другому – наклеїти їх на порваний корінець, третьому – підклеїти надірвані сторінки. Остання дитина змушена чекати, доки не буде виконана робота першими дітьми. Бездіяльність його не влаштовує, і він починає підганяти товаришів, не розуміючи, що вони затримують його роботу не тому, що несумлінно ставляться до справи, а викликані особливостями організації праці.

Передбачаючи спільну працю, треба одночасно залучати до діяльності усіх дітей, бо дітям дошкільного віку важко чекати, залишатись бездіяльними в той час, коли інші працюють. В цих випадках можна доповнити завдання. Наприклад, дитині, яка розставляє рослини, слід запропонувати спершу протерти підвіконня, і вона буде зайнята цією справою, доки інші не виміють рослини. Або вихователь заздалегідь частково готує необхідні деталі для кожного учасника з тим, щоб усі діти одночасно включились у роботу. Наприклад, діти спільно роблять гойдалку. Починаючи роботу, вони вже мають заготовлені деталі: частина планок вже розпилена, а інші ще треба розпилити. Маючи матеріали, діти одночасно всі можуть приступити до роботи: одні – розпилювати планки, інші – зачищати краї шкіркою тощо.

Закінчивши своє завдання раніше за інших, перший учасник не відходить від справи, а допомагає іншим товаришам. При організації спільної праці дітей найкращим можна вважати розподіл праці на 3-4 етапи. В практиці дитячих садків при організації праці вихователь часто вирішує різні виховні задачі по відношенню до тих чи інших дітей. Так, навіть в старших групах зустрічаються діти, котрі відстають в оволодінні різними навичками. Таких дітей краще не долучати до спільної праці, а дати їм індивідуальне завдання. Отже, виникає необхідність в сполученні різних форм об'єднання дітей в спільній праці [5, С. 31-32].

Виховний ефект спільної праці залежить від правильного керівництва з боку вихователя, спрямування зусиль на усвідомлення дошкільниками значення спільної справи. Для цього дорослі, організовуючи працю дітей, мають обов'язково пояснити їм, чим корисна виконувана робота для життя групи, для всього дитячого садка. Усвідомлення дитиною того, що вона робить важливу, необхідну справу (допомагає прикрашати садок до свята, збирати врожай, готувати посібники для занять з малятами тощо), значною мірою впливає і на ставлення до трудового завдання, і на моральний розвиток особистості, викликає інтерес до нових спільних завдань, допомагає долати труднощі [54, С. 89-90].

Спільна праця дітей старшого дошкільного віку створює умови для виникнення певних взаємин, оскільки це зумовлено вже самою структурою діяльності. Різноманітні ситуації потребують використання правил-регуляторів членами групки, що сприяє формуванню педагогічно правильних способів поведінки. Ознайомлення дітей з цими правилами – один із засобів керівництва взаєминами. Тут слід враховувати залежність їх від моральних норм, які є загальнішими вимогами і конкретизуються у відповідних настановах. Так, вимога брати активну участь у спільній справі стане зрозумілою, коли дитина засвоїть обов'язкові правила:

- вибираючи справу, зваж, чи буде вона корисна людям; порадься з іншими дітьми;
- запроси товаришів, розподіліть між ними роботу, щоб працювали всі;
- умій бачити тих, хто працює поряд; пропонуй допомогу, не ображаючи товариша;
- якщо хтось лінується, працює недбало, зауваж йому; коли виникає суперечка, звернися до вихователя;

– закінчивши працювати, подивися, чи всі справилися із завданням, будь готовий відповідати не лише за свою частку роботи, а й за всю справу;

– будь справедливим в оцінці результату, намагайся побачити хороше в роботі кожного учасника спільної справи; насамперед треба відзначити тих, хто працював найбільш старанно, допомагав іншим [55,С.7].

Важлива особливість оволодіння моральними нормами у спільній праці – те, що у вигляді конкретних правил і практичних дій вони втрачають просто наказове значення. Виконання їх стає обов'язковим, оскільки без цього неможлива успішна діяльність і досягнення позитивного результату. Наявність наочного результату праці активізує процес засвоєння старшими дошкільниками моральних вимог. Популярність дитини в групі часто-густо визначається успіхом, якого вона досягає у спільній праці. Результативність участі у спільній справі, якої прагнуть діти, багато в чому залежить від їхнього вміння взаємодіяти.

У формуванні соціально активної особистості чималу роль відіграє ставлення до особистості і суспільних речей. Турбота про загальне благо, бережливість, охайність, плекаються в нерозривній єдності з розвитком бажання створювати що-небудь власноруч. Участь у лагодженні іграшок і дрібних предметів, підклеюванні книжок сприяє формуванню у дошкільників прагнення «захищати» існуючу моральну норму, навчати й інших правильно поводитися з речами. Слід зазначити, що у навчанні дітей «захисту» норми важливо враховувати необхідність засвоєння ними головної вимоги: виправити заподіяну шкоду, обов'язково залучаючи до цього того, хто недбало користувався іграшкою чи книжкою.

Деякі діти стежать за порядком формально, ставлячи вимоги лише до інших, а не до себе. Тут особливо важливі постійний контроль з боку вихователя, його порада, вдало використані слова чи приказка. І на цьому етапі

основним засобом виховання активного позитивного ставлення до виконання моральних норм є організація спільної праці дітей.

Увагу педагога найбільше мають привертати ті вихованці, які знаючи правила й вимагаючи їх дотримання від інших, самі поводяться інакше. Їм варто доручати спільну справу разом з дітьми активними, які добре знають моральні норми. Тоді спостерігається ефект взаємо доповнення: активні дошкільники охоче працюють з однолітками, які вміють брати участь у спільних справах, а тій дитині, яка формально ставиться до моральних вимог, стає важко ухилитися від їх виконання, коли поряд діти, які добре поводяться. Схвалення вихователем співробітництва і взаємодопомоги, їх попереджувальна оцінка («Я впевнена, що ви добре впораєтесь з завданням») орієнтують дітей на сумлінну працю. Гарний результат дає також об'єднання вихованців, які припускаються неправильної поведінки, для спільної праці з постійно активними і дисциплінованими дітьми.

Отже, проаналізована на основі додержання моральних норм спільна праця дітей, а також взаємодопомога у цій праці виступає не лише важливим засобом трудового виховання, а й першою школою моральності [55, С. 6-7].

У спільній праці критерії виконання дітьми трудових завдань можуть бути визначені в двох напрямках:

1. Характер виконання дітьми самих трудових завдань, їх вміння і ретельність у праці, якість виконаної роботи;
2. Характер взаємин відносин дітей у процесі спільної праці: вміння дітей допомогти одне одному, їх вимогливість до своєї праці і праці товаришів, вміння розподілити обов'язки в праці, організувати найраціональніше виконання завдання, погоджувати свої дії з іншими дітьми.

Ці показники є орієнтовними, адже в процесі праці відносини дітей постійно змінюються, набувають нового характеру, все це залежить від

керівництва вихователя, від того, як він враховує особливості та можливості дітей в праці, від його уваги до організації різних форм праці дітей.

Програмою «Малятко» передбачена досить широка і різноманітна за своїми формами навчально-виховна робота з трудової діяльності. Програмою визначено завдання трудового виховання стосовно конкретної вікової групи, завдання з художньої праці дошкільників старшого дошкільного віку, з господарсько-побутової праці та, як підсумок, результати роботи з даного розділу.

Визначені програмою «Малятко» завдання трудової діяльності дошкільників спираються на принципи демократизації, гуманізації та індивідуалізації в навчально-виховному процесі. Робота з цього напрямку спрямована на досягнення таких результатів як:

- закріплення у дітей позитивного ставлення до трудових завдань;
- формування навичок самообслуговування та господарського-побутової праці;
- вміння ставити мету, планувати та організовувати хід роботи;
- вміння співпрацювати вдвох – у шістьох; виконання функцій організатора колективної роботи;
- формування особистих якостей.

У програмі «Дитина» конкретизовані особистісні якості дошкільників, які мають виховуватися у трудовій діяльності: наполегливість, вміння завершувати розпочату справу, дисциплінованість, чесність, колективізм, відповідальність, самостійність тощо. Даною програмою передбачена досить широка і різноманітна робота щодо трудового виховання дітей дошкільного віку, яка викладена у напрямках: «Культура побуту», «Спільно дбаємо про порядок» та

«На нашому майданчику», відповідно до яких використовуються різноманітні форми участі дітей у виконанні того чи іншого виду трудової діяльності.

У програмі «Дитина» підкреслена необхідність організації спільної роботи невеликої групки дітей, коли кожен відповідає за свою ділянку і результат роботи в цілому залежить від кожного. Після закінчення спільної роботи пропонується, щоб дошкільники під керівництвом вихователя аналізували свою діяльність, визначаючи ті умови, які позитивно чи негативно вплинули на якість виконання завдань, коли кожна дитина відповідає за свою ділянку в загальній роботі, значно більше сприяє підвищенню уваги до способу виконання кожної дії, ніж індивідуальна робота.

Отже, питання виховання взаємодопомоги в процесі виконання трудових дій розглядається серед завдань трудового виховання в програмах навчання дітей дошкільного віку. Якщо в програмі «Дитина» це питання висвітлено опосередковано через положення про дотримання всіх структурних елементів трудової діяльності (мета – результат їх співставлення), то в програмі «Малятко» чітко виокремлено завдання виховання взаємодопомоги під час трудових завдань.

Аналіз програм виховання і навчання дітей дошкільного віку дозволяє зробити висновок, що в процесі трудового виховання дошкільників необхідно залучати їх до спільної праці, включати в посильні для них трудові процеси, водночас виховуючи і моральні якості малят.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

Аналіз психолого-педагогічних досліджень засвідчує, що моральні якості дітей виховуються в різних видах дитячої діяльності: у грі, праці, навчанні. Постановка трудового виховання саме в цьому плані розкриває величезні виховні можливості організованої праці (З. Н. Борисова, Т. В. Введенська, В. Г. Нечасва, Т. О. Маркова та інші).

Аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить, що взаємодопомога формується вже у дошкільні роки, тоді коли дитина починає впорядковувати свою поведінку під безпосереднім впливом дорослих і соціального оточення (З. Н. Борисова, Р. С. Буре, Я. З. Неверович, В. Г. Щур та інші).

Спільна праця виступає засобом виховання взаємодопомоги як почуття колективізму, впевненості у собі і у товаришах. Взаємодія у спільній праці активізує у дітей прагнення досягнути колективного успіху і підтримує зацікавленість в успіху товариша.

Однак на сьогоденному етапі розвитку дошкільної освіти виховання взаємодопомоги залишається однією з найактуальніших і недостатньо вивчених як в умовах дошкільного навчального закладу, так і в сім'ї.

Ми вважаємо, що готовність прийти на допомогу можна розглядати як інтегральну моральну якість, що набуває дитина саме в процесі спільної трудової діяльності, а взаємодопомогу розглядаємо як процес, спрямований на вміння емпатійного сприймання та прийняття проблем, думок, позицій іншої людини і готовність діяти разом, допомагати задля досягнення певної мети.

Відтак в основу нашої експериментальної роботи покладено використання спільної праці в процесі виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку.

РОЗДІЛ 2 ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ СПІЛЬНОЇ ПРАЦІ

2.1. Аналіз рівнів сформованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку (за даними констатувального експерименту)

Обраний підхід до досліджуваної проблеми вимагав постановки більш конкретних завдань констатувального експерименту:

1. Виявити уявлення дітей про сутність поняття «взаємодопомоги».
2. Дослідити особливості і вплив вихователів на моральний клімат у групі.
3. Визначити рівень сформованості взаємодопомоги у дітей у спільній трудовій діяльності через дотримання ними моральних норм.

Для вирішення поставлених завдань була розроблена методика експериментальної роботи. Кожне з поставлених завдань досліджувалось за допомогою комплексу методик, в основу яких покладено спостереження за діяльністю дітей і ходом педагогічного процесу. Основними методами дослідження були спостереження, групові та індивідуальні бесіди з дітьми, вихователями, батьками, етичні бесіди, анкетування вихователів, батьків, організація різних видів діяльності дітей.

Програма констатувального етапу включала три напрями.

1-й напрям – робота з вихователями – конкретизувалась через вирішення завдань:

- визначення стилю спілкування вихователів з дітьми та його впливу на виховання взаємодопомоги.

2-й напрям – робота з дітьми – передбачав вирішення таких завдань:

- визначення моральної спрямованості дошкільників, їх уявлень про значення моральних норм для побудови сприятливих взаємин;
- вивчення рівня уявлення дітей про категорію взаємодопомоги;
- встановлення рівнів сформованості взаємодопомоги у процесі трудової діяльності;

3-й напрям – робота з батьками – конкретизувався у таких завданнях:

- визначення рівня розуміння категорії взаємодопомоги батьками;
- вивчення засобів виховання взаємодопомоги в умовах сім'ї.

Перший етап проведення констатувального експерименту був спрямований на визначення специфіки уявлень вихователів про зміст категорії взаємодопомога та шляхи її формування у дітей. Вихователям дитячих садків було запропоновано дати відповіді на запитання анкети (Додаток А).

Результати анкетування показали, що серед основних завдань виховання на етапі дошкільного дитинства педагоги виділяють підготовку дитини до школи (34%), повноцінний фізичний розвиток (20%), виховання основ моральної поведінки (24%), елементарне трудове виховання (14%), естетичний розвиток (8%). Під поняттям моральної взаємодопомоги розуміють такі якості, як бажання допомогти, зумовлене переживаннями за спільний результат; партнерство; безкорисливу допомогу; піклування про результат спільної діяльності; увага до партнера та його труднощів. Близько 86% опитаних вихователів вважають, що взаємодопомога виявляється у спільній діяльності дітей і спрямована на задоволення інтересів усіх учасників групи. Серед найбільш характерних рис, притаманних спільній діяльності, були виділені: уміння узгоджувати дії, розподіляти обов'язки -46%, прийняття пропозицій

співучасника-64%, готовність допомагати партнеру -87%, прагнення досягти результату спільної діяльності -54%. Менший відсоток отримали такі риси, як свідоме врахування інтересів інших -38%, самостійність у прийнятті рішень - 22%, небайдуже ставлення до можливостей та інтересів партнера - 31%. Тільки незначна частина вихователів відмітила важливість впливу на формування взаємодопомоги позитивного емоційного ставлення дітей один до одного -4%.

Результати опитування показали, що вихователі виділяють значення взаємодопомоги серед інших основоутворюючих рис особистості, однак отримані відповіді переважно стосуються зовнішньої сторони діяльності, яка забезпечує її результат. Із загальної кількості опитаних вихователів 28% вважають за можливе сформувати між дітьми дошкільного віку поведінку взаємодопомоги в процесі діяльності, 42% стверджують, що дана риса невластива дітям дошкільного віку і тільки починає зароджуватися на цьому віковому етапі. 52% вказують, що елементи взаємодопомоги притаманні старшим дошкільникам і основи її можуть бути сформовані у цьому віці при вихованні позитивних взаємин у дітей в процесі організації спільної праці під цілеспрямованим керівництвом дорослих. Досить високий відсоток негативних відповідей на це питання свідчить про те, що вихователі недооцінюють значні моральні потенціали дитини-дошкільника, які за таких умов можуть бути втраченими. Із кількості опитаних 34% назвали основою почуття взаємодопомоги дитини доброту, 12% - приклад вихователя, 10% - прагнення досягти спільного результату, 4% вихователів не дали відповіді на це запитання.

Серед методів роботи, що використовуються у моральному вихованні дошкільників, 60% опитаних віддає перевагу словесним, 26% - створенню і розв'язанню практичних ситуацій, 14% надає перевагу використанню позитивного прикладу. У відповіді на останнє запитання анкети трудову діяльність як засіб морального виховання виділили 49%, спільну працю - 23%,

навчальну діяльність – 13%, ігрову діяльність – 29%, міжособистісне спілкування дітей – 14%.

З метою більш детального вивчення використання праці як засобу виховання у дітей взаємодопомоги було проведено аналіз календарних планів роботи вихователів. Насамперед нас цікавила постановка і вирішення завдань, спрямованих на формування морального досвіду дітей, зокрема розвитку позитивних взаємин. Аналіз документації показав, що вихователі дещо формально ставляться до цього аспекту роботи. В планах недостатньо відображені завдання з формування взаємодопомоги і культури праці. Ця робота в основному планується при організації ігрової діяльності, виконанні трудових доручень і відображає загальні завдання виховання: виховувати поступливість, справедливість, добросовісність, ознайомлення з нормами поведінки, набором технічних навичок роботи, але не містять конкретних способів і прийомів формування даних умінь у дітей.

Одним з найбільш поширених засобів морального виховання дітей є проведення етичних бесід. Однак тематика їх не відрізняється різноманітністю: «Про ввічливість», «Про культуру поведінки», «Будь охайним» та ін., а зміст відображає в основному формування у дітей культурно-гігієнічних навичок та культури поведінки.

При аналізі планів нами не було виявлено жодного виховного заходу, спрямованого на виховання взаємодопомоги у дітей у процесі будь-якого виду діяльності. Такий підхід, на нашу думку, не можна вважати правильним, адже поняття взаємодопомоги формуються в дошкільному віці і не можуть залишатись поза увагою вихователів.

Наступним етапом було спостереження за проведенням етичних бесід, а також організацією трудової, ігрової, навчальної діяльності дітей.

Ми проаналізували характер взаємин дітей у різних видах діяльності, зокрема у процесі спільної праці. Ми помітили, що діти виявляли досить високий рівень сформованості практичних умінь, що необхідні для успішного виконання поставленого завдання. Нами було відмічено, що вони вміють самі планувати діяльність, проявляють самоконтроль за виконанням дій виправляють помилки.

Характер емоційного ставлення до партнера, що визначається усією сукупністю особистісних рис, рівнем домагань і т.п., суттєво залежить від того, в якій мірі в діяльності реалізуються потреби і очікування дитини. Аналізуючи взаємини дітей, ми використали типи емоційних взаємин дітей, розроблені В.К.Котирло: дружня взаємодопомога, партнерство та співіснування. В основі цих взаємин покладені різні за своєю спрямованістю емоційні переживання, що зароджуються у процесі взаємодії. Для взаємин дружньої взаємодопомоги характерні вияви уваги, доброзичливості до співучасника діяльності, переживання за успіхи однолітка і власний результат. Взаємин партнерства характеризуються переживанням і турботою про процес діяльності та його результат при індіферентному ставленні до однолітків та його переживань. Взаємин співіснування виникають при надмірному піклуванні про власні досягнення, відсутність інтересу до загального результату і індіферентному чи конкурентному ставленні до співучасника діяльності. При цьому типі взаємин можливі яскраво виражені негативні прояви до партнера по діяльності, зокрема ревності.

Задля спостереження динаміки змін ставлення дитини до однолітка в процесі спільної діяльності, нами були використані такі показники:

1. Ставлення дітей до спільної діяльності: уміння узгоджувати дії, розподіляти обов'язки; приймати пропозиції партнера при відсутності власних конструктивних пропозицій; надмірне наполягання на

- власних пропозиціях і неохоче сприймання пропозицій іншого; повна відсутність бажання і вміння домовлятися з партнером.
2. Ставлення дітей до спільного матеріалу: вміння користуватися матеріалом за потребою, розцінюючи його як загальний; виявлення тенденції до розподілу матеріалу; відверте прагнення привласнити собі більшу частину матеріалу незалежно від власних потреб в ньому.
 3. Ставлення дітей до труднощів партнера: здатність помічати труднощі в партнера і готовність надавати йому вербальне чи практичне сприяння; періодична увага до партнера та його труднощів; надання допомоги з метою демонстрації своєї переваги; відсутність будь-якої уваги і допомоги партнеру.
 4. Ставлення дітей до загального результату діяльності: продукт діяльності оцінюється як результат спільних зусиль; схильність до виділення своєї частини роботи як кращої; відверте прагнення до кращої оцінки свого результату при ігноруванні досягнень партнера; відсутність оцінки загального результату, негативна оцінка роботи іншого, незалежно від її якості.

Аналіз спостережень за дітьми в процесі їх спільної діяльності засвідчив, що в переважній більшості вони не виявили уміння обговорювати хід виконання роботи і розподіляти обов'язки між собою. Майже кожна дитина очікувала, поки почне діяти інша. Незначна кількість дітей зробила спроби обговорення майбутньої діяльності, хоча воно мало односторонній характер: одна дитина вносила пропозицію, інша одразу ж приймала його. Все це свідчить про недостатність практики спільних дій. Вочевидь, діти виконували завдання завжди індивідуально.

Більшість дітей намагалися розподілити матеріал так, щоб залишити собі більше. Помітивши, що партнеру не вистачає матеріалу, деякі діти поступалися

частиною свого матеріалу. Тільки четверо дітей виявили уміння користуватися матеріалом за необхідністю.

При виконанні спільного завдання взаємини дітей характеризувалися відокремленістю, невмінням помічати труднощі партнера, відсутністю готовності допомагати виконати завдання. Тільки троє дітей були уважними до партнера, допомагали йому в роботі, в доброзичливій формі давали поради. Всі інші діти робили спробу надавати допомогу і приймати її лише за вказівкою дорослого. Для переважної більшості дітей (62%) важливим було те, що безпосередньо пов'язане з процесом діяльності та її результатом. Вони могли мовчки виправити помилку іншої дитини в процесі спільної роботи, поділитися матеріалом, однак доброзичливого ставлення, щирого бажання надати допомогу не виявляли. Взаємини інших дітей (36%) будувалися по типу співіснування, характерною особливістю якого була відсутність будь-якої уваги та інтересу до партнера.

Однак, виявилось характерним, що дошкільники, які не вміють чи не хочуть узгоджувати свої дії з товаришами, і у більшості випадків не дуже переймаються за спільну справу, у випадку, коли працюють з дітьми, які швидко йдуть на поступки, легко приймають точку зору іншого, і не претендують на першість, будують взаємини з ними навіть по типу дружньої взаємодопомоги, тому що їм приємно відчувати власну перевагу, допомагаючи іншим і керуючи ними.

Звідси випливає, що важливо при організації спільної діяльності враховувати справжні мотиви взаємодії, щоб проектувати склад дитячих мікрогруп.

Наступна серія експерименту, яка проводилася у даному напрямі, була присвячена вивченню рівня уявлень дітей про поняття «взаємодопомога». З цією метою нами були проведені індивідуальні бесіди з дітьми, етична бесіда за

твором І. Сенченка «Де сім господинь, там хата неметена», вирішення ситуацій морального змісту. Бесіда з дітьми, яка проходила у формі індивідуального опитування містила такі запитання:

1. Як ти думаєш, що означає слово «взаємодопомога»?
2. На твою думку, як потрібно поводитись, щоб сказали: «Ти вмієш допомагати іншим»?

Перше запитання виявилось для дітей найважчим, адже вимагало уміння визначити і охарактеризувати словом узагальнене абстрактне поняття взаємодопомога. Близько 14% опитаних дітей не змогли дати відповідь на поставлене запитання. Ще 18% дітей пов'язували дане поняття з умінням «гарно допомагати», тобто використовували аналогії по типу: «бути правдивим – говорити правду», «бути старанним - старатися». Такі відповіді дітей свідчать, на нашу думку, про нерозуміння ними суті даного поняття. Наступним характерним типом відповідей були такі, які орієнтувались на зовнішню інстанцію як необхідну умову взаємодопомоги.

У відповідях 12% опитаних дітей можна було прослідкувати зв'язок даного поняття із необхідністю моральної дії. Наприклад: «треба допомогти няні накрити стіл до сніданку, бо їй самій важко і це було б дуже довго, каша вистигла б. А так всі їдять гаряче», «Треба допомогти мамі, бо вона приходить з роботи втомлена» і т. п.

Відповідаючи на друге запитання, діти вказують, що вихователь іноді говорить їм так, коли доручає щось зробити спільно з іншими і робота, в результаті, виконана добре. Можна «прибрати на майданчику», «почергувати в куточку природи», «зробити гарну іграшку». Інші відповіді були такого типу: «мама говорила тьоті Олі, що я вмію допомагати іншим, тому що зробила гарну листівку з подругою, у якої не виходило вирізати квітку». «Я допомагаю Тані, а вона - мені». Треба вміти підтримати іншу дитину, коли у неї щось не виходить.

Отже, діти вказують, що дитиною, яка вміє взаємодіяти з іншими, допомагати їм, називають ту, яка добра, не порушує дисципліну, прагне допомогти словом і ділом, добре справляється із завданнями, особливо у процесі спільної праці з ровесниками. Такі відповіді дали 3% дітей. Самостійно відповісти на питання не змогли лише 11% дітей.

Результати індивідуального опитування дітей свідчать про те, що взаємодопомогу вони розуміють як уміння допомагати іншим при виконанні спільної роботи.

З метою встановлення зв'язку між проявами взаємодопомоги дітей у групі дитячого садка і обставинами виховання, що склалися в сім'ї, нами було проведене анкетування батьків. Ця робота складала зміст третього напрямку констатувального експерименту. (Додаток Б)

Слід зазначити, що 6% батьків відмовились брати участь у анкетуванні, ще 8% вважають, що взаємодопомога – надто складне поняття і дитину-дошкільника не доцільно з ним ознайомлювати і приділяти увагу його формуванню. 12% батьків вважає виховання дитини завданням дошкільного навчального закладу, мотивуючи це тим, що в сім'ї і так багато проблем. Інші батьки вважають що взаємодопомога – корисна якість, яка формується у дітей у процесі спільної справи майже сама по собі.

Позитивним є той факт, що 72% опитаних батьків стверджують, що у їх дітей є постійні трудові обов'язки в сім'ї. Це переважно складання власних іграшок, речей, допомога по догляду за молодшими дітьми, догляд за домашніми тваринами. Відповідаючи на 5 запитання анкети, 82% батьків дали відповідь, орієнтуючись на варіант «б», 12% - на варіант «а». Однак, на наш погляд, такі відповіді не є повною мірою правдивими і показник «а» є в дійсності набагато більшим. Відповідаючи на шосте запитання, абсолютна більшість батьків (78%) надає перевагу короткочасним дорученням та

виконанню постійних обов'язків. 16% батьків виділяють такі засоби виховання як «читання художніх творів» та «особистий приклад».

Аналіз проведеного анкетування показав ще одну залежність. Найбільш ґрунтовні і відповідні до змісту взаємодопомоги відповіді давали батьки, чії діти дотримувались у своїй діяльності сталих тенденцій, а відмовлялись від анкетування батьки тих дітей, хто не проявляв у власній поведінці орієнтації на моральні норми. Таким чином, проведене анкетування підтверджує думку про те, що стиль спілкування в сім'ї та особистий приклад батьків впливає на дитину так, що у її діяльності формуються або сталі орієнтації на моральні норми, або ж протилежна тенденція чи вміння пристосовуватися до зовнішніх умов і вимог дорослого. Робота з батьками не була спеціальним завданням нашого дослідження, тому ми обмежились тільки встановлення вказаних закономірностей і не проводимо більш детальний аналіз впливу сім'ї на моральний розвиток дитини, який, безперечно, важко переоцінити.

Результати проведення різних серій констатувального експерименту дають підстави зробити деякі більш загальні висновки:

1. Моральна спрямованість дитини-дошкільника знаходиться у прямій залежності від особливостей родинного виховання, моральних традицій і цінностей сім'ї, так і від змісту та стилю взаємодії вихователя з дітьми.

2. Переважна більшість старших дошкільників не орієнтується на внутрішню моральну сутність взаємодопомоги і оцінює її як зовнішню (задану вихователем чи батьками) необхідність, а не як внутрішню потребу.

3. В результаті проведення констатувального етапу експерименту ми розподілили дітей за трьома типами взаємодії дітей у спільній діяльності: дружня взаємодопомога, партнерство, співіснування.

І рівень – дружня взаємодопомога - поведінка дитини характеризується тим, що вона не тільки розуміє необхідність взаємодопомоги при виконанні

спільної справи, а й відчуває задоволення від цього. Дитина орієнтована на допомогу іншому, тому помічає його невдачі і досягнення, прагне прийти на допомогу через пояснення способу виконання, пораду, або безпосередньо, готова прийняти допомогу від іншого.

II рівень – партнерство - дитина характеризується наполегливістю, старанністю у досягненні спільного результату, переживає за успішне виконання справи, однак байдуже відноситься до труднощів та успіхів товариша, надає допомогу і сприймає її неохоче, лише за вказівкою дорослого.

III рівень – співіснування – характерний тим, що дитина в процесі спільної діяльності стурбована лише власними успіхами та досягненнями, орієнтована виключно на задоволення своїх потреб. Інтерес до досягнення спільного результату відсутній. До товариша ставиться байдуже або як до конкурента. Іноді присутні яскраво виражені негативні емоції у ставленні до товариша, заздрість до його досягнень.

Кількісні показники результатів проведення констатувального експерименту представлені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3. Розподіл дітей у досліджуваних групах трьома типами взаємодії дітей у спільній діяльності (констатувальний експеримент).

Типи взаємодії дітей у спільній діяльності	1 ст. гр. %	2 ст. гр. %	3 ст. гр. %	4 ст. гр. %
Дружня взаємодопомога	2	2,5	3	2,8
Партнерство	62	63	60	61,2
Співіснування	36	34,5	37	36
Кількість дітей	24	26	25	25

Дані констатувального експерименту вказують на високий відсоток взаємин партнерства, без надання допомоги один одному у разі необхідності, орієнтування лише на кінцевий результат діяльності. Відтак, спільна діяльність дітей старшого дошкільного віку не використовується належним чином для виконання у дітей такої важливої інтегральної якості як взаємодопомога.

2.2. Методика виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку в процесі спільної праці

Аналіз психолого-педагогічних та методичних джерел з проблеми дослідження, проведення констатувального експерименту вказали на необхідність розробки і впровадження педагогічної технології формування взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку, що включає:

- ознайомлення дітей зі способами спільної праці;
- орієнтація дітей на досягнення загального результату;
- опори на усвідомлене ставлення дітей до власної трудової діяльності;
- впливу на когнітивну та емоційну сфери дитини та методів формування практичних трудових умінь та навичок;
- забезпечення єдності вимог дошкільного навчального закладу та сім'ї до виховання дошкільника в праці.

Завдання формувального етапу дослідно-експериментальної роботи:

- формування у дітей емоційної готовності до надання і прийняття допомоги;
- розширення кола знань дітей про поняття «взаємодопомоги»;

Орієнтуючись на дані констатувального експерименту, які показали досить низький рівень розуміння дітьми значення взаємодопомоги і засвідчили необхідність диференційованої роботи з дітьми, віднесеними до різних груп сформованості основ взаємодопомоги, ми розробили відповідну методику дослідження, яка складається з двох етапів.

На першому етапі ми використали таку організацію трудової діяльності, яка передбачала відносну самостійність кожного учасника в процесі виконання спільного завдання. Кінцевий результат спільної діяльності складався з окремих

результатів. Така форма організації спільної діяльності спрямована на виклик у дітей переживань, пов'язаних із досягненням власного успіху в ній.

Другий етап передбачав таку організацію спільної трудової діяльності дітей старшого дошкільного віку, яка будувалася за принципом сукупної дії партнерів. Виготовлення виробу від початку і до кінця потребувало спільних учасників. Мета діяльності і технологія виробу, іграшки ставили дітей перед необхідністю обов'язкового узгодження дій, орієнтації на партнера, а отже, і врахування його інтересів і можливостей. Ми передбачили, що така організація праці повинна активізувати у дітей намагання досягнути спільного результату і підвищити тим самим зацікавленість в успішному виконанні своєї частини роботи, і роботи товариша.

Мотиви і зміст діяльності залишалися ідентичними на першому та другому етапі експерименту. Ми віддали перевагу такому виду трудової діяльності як художня праця. В процесі роботи діти об'єднувалися в міні-групи (2-3 особи), які формувалися на основі взаємних виборів. З метою вивчення взаємин тієї чи іншої дитини з однолітками ми іноді вносили корективи. Для того, щоб в'ясувати характер спрямованості прагнень дітей (на особистий чи спільний успіх діяльності), кожному учаснику по закінченню роботи ставилися питання:

- на першому етапі: чи сподобалися тобі іграшки («солом'яний бичок», дід, баба, зайчик, вовк, лисичка та ведмідь) які ви виготовили? Яка іграшка (виріб) тобі подобається більше? Чому?
- на другому етапі: тобі сподобалася ваша іграшка (ляльки в українському костюмі)? Що подобається більш за все? Хто виготовляв цю частину роботи (спідничку для ляльки)? Ми намагалися в процесі експериментальної роботи відстежити зміни ставлення дитини до партнера в процесі діяльності.

В процесі I етапу експерименту ми використали такі види роботи з художньої праці: робота з природним матеріалом (солома); робота з покидьковим матеріалом.

Умови діяльності дозволяли дітям не узгоджувати власні дії з партнерами.

На цьому етапі більшість дітей, після пояснення вихователем виконання роботи, одразу намагалися окреслити коло свої обов'язків: «Я буду виготовляти бичка», «А я буду виготовляти бабу», «А я хочу зробити діда». Це свідчило про бажання дітей відокремити власні дії від дій партнера. Протягом початку діяльності взаємини відбулися по типу «співіснування». Головним для кожної дитини був її власний успіх «Який гарний бичок вийшов у мене» (Світлана Ж.), «який у мене вийшов дід, як справжній» (Діма Б.), «погляньте, яка сувора баба»(Олег Б.).

Результат однолітка для дітей в переважній більшості наче і не існував - оцінювалися лише власна частина роботи, і як правило, тільки позитивно.

При визначенні змісту і структури спільних завдань з художньої праці ми виходили з того, що діти-дошкільники неохоче виконують яку-небудь одну операцію, а виявляють прагнення зробити поробку від початку до кінця. Тому ми добирали завдання, що передбачають виготовлення кожною дитиною реально виконаної роботи (предмета, його частин). Потім діти оформлювали з них більш складний виріб чи об'єднували готові вироби в єдину композицію. Поряд з тим, ми вважали за доцільне враховувати не тільки кількість операцій, що потребують узгодженості дій дітей, але і ступінь залежності загального результату від успішності виконання кожної частини спільного завдання.

При організації перших спільних трудових завдань значна увага приділялась поясненню того, що діти виконують спільне завдання, результат якого залежить від успішності дій кожного з учасників, підведення їх до розуміння переваг спільної праці.

Поряд з цим нами створювалися умови для позитивного впливу дітей один на одного. Першочерговим завданням ставилося забезпечення впливу дітей, які виявляють доброзичливість, бажання пояснити, допомогти. Ми

вважали, що їх вплив буде більш дієвим на тих ровесників, які їм симпатизують, а отже вони швидше будуть схильні наслідувати їм. Тому ми сприяли об'єднання таких дітей у мікро-групи. Також ми намагалися спонукати дітей до обговорення своїх дій з однолітками, заохочували прояви взаємодопомоги.

Процес спільної діяльності стимулював появу у дітей різних переживан. У одних дітей вони були пов'язані зі ставленням до самої діяльності (до її дій та результатів), бажанням виявити себе у якості вмілого виконавця, у інших - зі ставленням до партнера, хоча й виникало з приводу діяльності.

В процесі спільної праці переважна більшість дітей (92,5%) виявляла інтерес до діяльності партнера. Тільки 16, 8% дітей працювали окремо, умовно поділивши роботу на «свою» і «іншу» частини. Останні 83, 2% діяли спільно. Діти у меншій мірі прагнули розподілити матеріал так, щоб «свого» матеріалу було більше. При виникненні труднощів у партнера незначна кількість дітей виявляла доброзичливість і прагнення допомоги. Для інших дітей важливим за все було те, що безпосередньо пов'язано з процесом діяльності та її результатом. Вони могли виправити помилку партнера, запропонувати йому матеріал, але щирого бажання допомогти, дружнього ставлення до нього не виявляли.

Були ситуації, коли одні діти, закінчивши свою частину роботи не допомагали іншим через те, що вони, в свою чергу не допомогли їм. Так, наприклад, Сашко каже: «Я вже все зробив». Михайлик сумно відповідає: «А мені ще багато залишилося»; на що Сашко з викликом відповідає: «То мені що, тобі допомагати, так? А минулого разу ти мені, Михасику, не захотів допомогти! Пам'ятаєш? Тепер і я тобі не допоможу!».

Ця ситуація свідчить про те, що емоційне ставлення дитини дошкільного віку до однолітків складається під впливом досвіду спілкування з ними. Спогади про те, що Михайлик в якійсь ситуації не прийшов йому на допомогу,

змушує Сашка (взагалі доброго і чуйного хлопчика) підкреслено проявити до нього відчуженість. В даному випадку ми намагалися підбадьорити Сашка тим що Михайлик вчинив тоді не навмисно, а зараз він прийде йому на допомогу у разі необхідності. Михайлику, в свою чергу ми намагалися пояснити, що добрий вчинок, безкорислива допомога товаришу завжди повернеться до нього таким же ставленням, а нагородою буде вдячна усмішка хлопчика, його дружне ставлення. Ми використовували ігровий прийом « *Дідо-Всевідо*. Я хоч і дуже старий, та пам'ятаю ваші прохання, діти. Тож сідайте зручненько, сідайте хутенько - подивимося, що я вам приніс у кошелі. Але спершу скажіть мені: де ви берете свої іграшки?

Діти. У крамниці. А туди їх привозять з фабрик. Наші іграшки роблять дорослі.

Дідо-Всевідо. Я вас зрозумів. А коли я був малим, тобто дуже давно, готових іграшок ніхто не купував... »

Наприкінці 1-го етапу експериментального дослідження ми помітили, що зросла кількість дітей, які в процесі спільної праці прагнули встановити чи зберегти з партнером по діяльності доброзичливі відносини і дружні контакти, отримати задоволення від безпосереднього процесу спілкування з однолітком (8%). Всі інші діти виявили бажання показати себе перед партнером в кращому вигляді - показати свою перевагу на тлі його невдач (42%) чи навпаки, продемонструвати готовність визнати авторитет товариша, і робити все так, як він скаже. Зменшилася кількість дітей, які були не зацікавлені в успішній завершеності спільної діяльності.

В процесі II-го етапу експериментального дослідження ми використали такі види роботи з художньої праці: робота з тканиною; робота з покидьковим матеріалом. На цьому етапі ми акцентували на необхідності спільної дружньої праці. Нами були дібрані такі завдання, які мали об'єднати дітей навколо спільної мети, спеціально орієнтували дітей на спільні дії, наприклад виготовити разом ляльку в українському одязі.

Ми помітили, що спільна трудова діяльність дітей на II етапі експерименту помітно активізувала позитивні емоційні прояви дітей один до одного. Взаємини стали більш доброзичливими, довірливими. Ми намагалися сформуванати у кожної дитини позитивну спрямованість на однолітка, вміння виявляти до нього увагу і турботливе ставлення. Так, Світланка із вдячністю приймала допомогу від Ренати і не зловживала нею. Діти прагнули до взаємодії один з одним, що виявлялася в умінні помітити труднощі однолітків і бажанні прийти на допомогу.

В процесі такої організації спільної праці дітей ми помітили, що діти не робили спроби розподілити матеріал за принципом «більше – собі», що свідчить про набутий досвід взаємодії в групі однолітків. Діти у більшій мірі прониклися почуттям взаємної відповідальності за якість виробу. Вони жваво обговорювали хід попередньої діяльності, узгоджували дії між собою, прислухалися до думки однолітка.

На цьому етапі у переважній більшості дітей (56%) емоційні прояви по відношенню до однолітка, процесу діяльності та її результату мали позитивне забарвлення, що зумовлювало доброзичливість у взаєминах дітей. У деяких дітей ми відмітили мисленнєве «програмування» бажаного ставлення інших до результатів своїх зусиль: «Я добре зроблю сорочку, друзі будуть задоволені, і наша робота (виготовлення ляльки в українському одязі) буде виконана добре».

Особливо ефективними були наші пропозиції виготовити в процесі спільної роботи предмет, який був би корисний всім або подарунок для когось (дітям з молодшої групи і т.п.). за допомогою образних описів ми намагалися викликати у дітей емоційне передбачення радості, яку будуть відчувати малюки від подарунка, і від власних приємних почуттів в момент вручення. Така мотивація діяльності сприяла тому, що відносини більшості дітей відмічалися взаємною увагою і турботою, які поєднувалися з вимогливістю до якості виконання. Тут не було розподілу на «свою» та «іншу» частину роботи. Діти все

виконували разом, доповнюючи початковий задум новими пропозиціями. Взаємини дружньої взаємодопомоги свідчили про високий рівень емоційної чутливості дітей: вони були уважні до партнера, допомагали йому в роботі, в доброзичливій формі давали поради. Діти стали більш орієнтовані на однолітка, а тому і помічали його невдачі і досягнення, допомагали. У одних це виражалося у вербальній корекції дій товариша: вони намагаються пояснити порядок виконання тих чи інших дій та операцій; інші використовували суто практичне сприяння. Саме ця форма допомоги виявилася характерним для спільної трудової діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Поради звичайно надавалися спокійно і доброзичливо, що свідчить про щире прагнення допомогти іншому. І, природно, подібна форма звернення не може залишити байдужим того, кому вона адресована. Діти відповідали вдячністю, прагнули в свою чергу, чимось допомогти.

Відтак, II етап організації спільної діяльності, який спеціально орієнтував дітей на спільність дії, сприяв розвитку доброзичливості та взаємодопомогу їхніх взаєминах.

Для того, щоб закріпити у дітей уявлення про взаємодопомогу ми використовували етичні бесіди і твори художньої літератури. Наприклад, після читання оповідання В.Сухомлинського « Як Федько відчув у собі Людину» дітям було задано таке запитання: « Як Федько виконував свою роботу ». Нащо були отриманні наступні відповіді: «Не добросовісно» (Настя Ш.), «З байдужістю» (Катя З.) «Він лінувався» (Ельбрус Г.). На запитання: «Як почав працювати Федько після маминого зауваження», були отримані відповіді: «Йому стало соромно погано працювати»(Діма Б.),«Він зрадив, що може працювати гарно» (Катя Щ.).

Було прочитано дітям оповідання І. Сенченко «Де сім господинь, там хата не метена». На запитання: «Чому дівчатка так і не прибрали?». Були

відповіді: «Сестри не могли розподілити роботу» (Ренета Я.), «Не вміють допомагати один одному» (Андрій К.).

При читанні оповідання В. Паронова «Сім справ нараз» на запитання: «Чи всі справи доводила дівчинка до кінця?». Були відповіді типу: «Вона все починала, але нічого не закінчувала». Діти дійшли до висновку: «Що будь-яку справу потрібно доводити до кінця, а швидше це робити спільно».

У ході запропонованої роботи на II етапі експерименту відбулось узагальнення знань дітей про поняття взаємодопомоги її необхідність в процесі спільної праці. У переважній більшості діти отримували задоволення від допомоги іншому, і з задоволенням її приймали.

Вболівання за спільну справу відразу ж позначалося і на характері взаємин дітей. Оленка з теплими нотками в голосі звертається до Сашка усміхаючись йому: «Сашко, ти просто молодець, що ти так гарно і швидко вмієш допомагати!». Діти щиро радіють успіху свого товариша: «Ви тільки погляньте яка гарна лялька вийшла в Світланки!» (Денис П.), «Як добре ми працювали!» (Катя З.), «А Дмитрик теж постарався!» (Соня У.).

2.3. Динаміка рівнів сформованості поняття взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку (контрольний експеримент)

Спостереження за дітьми під час проведення формувального експерименту засвідчили значні зміни, які відбувалися у поведінці дітей і були пов'язані з прийняттям і усвідомленням норми моральної взаємодопомоги. Однак поставлені завдання вимагали більш детального вивчення результатів даного процесу. Тому нами був використаний комплекс спеціально відібраних методів і прийомів роботи. Завдання, які ставились при проведенні даного етапу дослідно-експериментальної роботи, були спрямовані на:

1. Визначення змін в рівнях сформованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку.
2. Виявлення особливостей прийняття моральної норми взаємодопомоги та її усвідомлення дітьми експериментальної і контрольної груп, а також динаміку цього процесу.

Для вирішення поставлених завдань ми використовували методи і прийоми, за своєю суттю аналогічні тим, що і в ході констатувального етапу експерименту, однак побудовані на іншому інформаційному матеріалі. Про зміну ставлення до поняття «взаємодопомога» ми судили за результатами участі дітей у заключних бесідах, їх орієнтацію на норму у власних діях, проявами взаємодопомоги у спільній трудовій діяльності.

Спостереження показали, що найбільші труднощі для дітей становило дотримання справедливості при розподілі трудових операцій. Вони більш охоче контролювали дії однолітків і допомагали їм, ніж поступалися цікавішою, на їх погляд, частиною роботи.

Нами було встановлено, що по мірі усвідомлення сутності взаємодопомоги старші дошкільники можуть виявляти турботу про успішність

трудових дій і загальний результат спільної діяльності. Дехто з дітей не тільки виявляв готовність допомагати у спільній справі, але й намагався регулювати роботу однолітків, слідкувати за виявами доброзичливого ставлення іншими дітьми до товаришів.

З метою з'ясування зміни уявлень дітей про категорію взаємодопомоги нами була проведена заключна бесіда на тему: «Що означає вміти допомагати». Критерії оцінювання результатів були такими:

Показник «А» - дитина називає ознаки, які пов'язані зі спільною спрямованістю діяльності, співпереживанням, готовністю прийти на допомогу – аналог рівню «дружня взаємодопомога».

Показник «Б» - коли дитина виділяє одну з характеристик формального співробітництва, що ґрунтується на розподілі праці та додержання законів рівності для досягнення спільної мети – аналог рівню «партнерство».

Показник «В» - дитина не може визначитись у відповіді, на називає жодного показника – аналог рівню «співіснування».

Такі бесіди були проведені в усіх чотирьох групах. Характерною була поведінка дітей експериментальних груп. Діти різних рівнів сформованості взаємодопомоги брали активну участь у обговоренні поставлених завдань. Пояснюючи обов'язковість виконання моральної норми, звертались до прикладів із життя дорослих або характеристик літературних персонажів.

Із 31 самостійного судження, що були висловлені дітьми в ході заключної бесіди і відповідали за шкалою оцінювання показнику «А», 20 були висловлені дітьми, які в результаті проведення констатувального експерименту були віднесені до рівня сформованості партнерської взаємодопомоги. Свою активність ці діти пояснюють необхідністю «думати про інших, коли щось робиш», «робити так, щоб нікому не принести шкоди», «якщо допомагати один одному, то завжди отримаєш хороший результат», «робити все добросовісно,

тоді і тобі й іншим буде приємно», «коли кожен буде допомагати іншому, то буде хороший результат для всіх».

Свій вибір діти пояснювали також корисністю спільній справі для кожного учасника: «якщо всі діти щось роблять, соромно сидіти або гратися». А також дотримання дружніх взаємин, елементів культури праці як фактору набуття поваги до себе в колективі однолітків: «треба добре виконувати всі завдання, щоб тебе полюбили діти», «коли ти вмієш допомагати іншим, то у тебе багато друзів, всі хочуть з тобою гратися». Ми покажемо відмінності у результатах відповідей дітей контрольної та експериментальної груп у вигляді таблиці 2.1.

Таблиця 2.1. Результати відповідей дітей експериментальних та контрольних груп за визначеними критеріями оцінки:

Критерії оцінки	I експер-а	I конт-а	II експер-а	II конт-а
Показник «А»	11	8	13	9
Показник «Б»	9	12	9	11
Показник «В»	4	6	3	5
Кількість дітей	24	26	25	25

Аналіз процесу зміни рівнів сформованості взаємодопомоги в експериментальних групах показав, що у дітей із відсутністю готовності допомагати під впливом організованої системи роботи спочатку виникли взаємини партнерства. Готовність допомагати і приймати допомогу відбувалась за умов сприяння зі сторони значущих для них дорослих. Поступово діти

починали дотримуватися дружніх взаємин, прагнучи отримати приємні переживання в результаті успішної діяльності. Подальший розвиток взаємодопомоги характеризувався тим, що дитина усвідомлювала, що її власна допомога забезпечує їй визнання іншими дітьми і дорослими, приносить емоційне задоволення від результатів своєї діяльності, її безконтрольного протікання та успішного засвоєння умінь.

Результати контрольного експерименту показали, що у експериментальній I групі в результаті проведеної системи роботи кількість тих дітей, хто не прагне допомагати і приймати допомогу зменшилась від 7 до 3, в той час як у контрольній – від 7 до 5 чоловік. У експериментальній II старшій групі у контрольному експерименті виявлено 2 діток без навичок взаємодопомоги, у контрольній – 2. Значніші зміни відбулися у кількісному визначенні інших рівнів.

Показник партнерської взаємодопомоги у експериментальній I старшій групі змінився із 12 до 9, у контрольній – із 12 до 10, відповідно у II експериментальній старшій групі ці показники були 15 і 11, контрольній – 12 і 6, взаємини дружньої взаємодопомоги у I експериментальній старшій групі на констатувальному етапі були притаманні 9 дітям, на контрольному етапі – 12, у контрольній I старшій групі відповідно 7 і 11 дітям. У експериментальній II старшій групі на констатувальному етапі цей рівень був характерний для 6 дітей, на контрольному – 12, а у контрольній відповідно 8 і 17. Таким чином, у результатах за рівнями сформованості взаємодопомоги відбулися значні зміни.

Детальний аналіз результатів контрольного експерименту показав, що у експериментальних та контрольних групах динаміка цього процесу відбувалася таким чином: із дітей, що будували взаємин за принципом партнерства із подальшим перетворенням її на дружню взаємодопомогу.

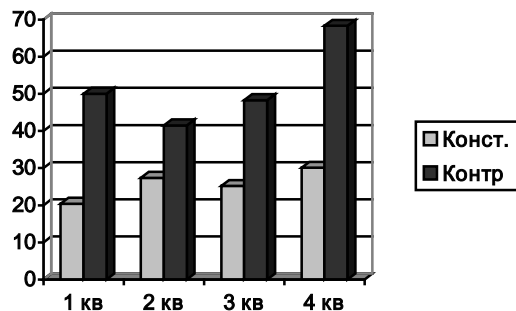
Таблиця 2.2.

Динаміка рівнів сформованості взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку, %

Рівні	I старша група				II старша група			
	Експеримент		Контрольна		Експеримент		Контрольна	
	Конст.	Контр.	Конст.	Контр.	Конс т.	Конт р.	Конс т.	Конт р.
«Дружня взаємодопомога»	20,8	50	26,9	42,3	24	48	32	68
«Партнерська»	50	37,5	46,2	38,5	60	44	48	24
«Співіснування»	29,2	12,5	26,9	19,2	16	8	20	8

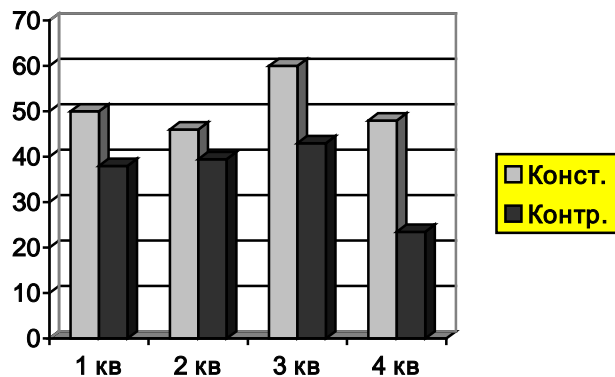
Наочно динаміка процесу зміни рівнів сформованості взаємодопомоги представлена у вигляді діаграм.

Діаграма № 1
«дружня взаємодопомога»

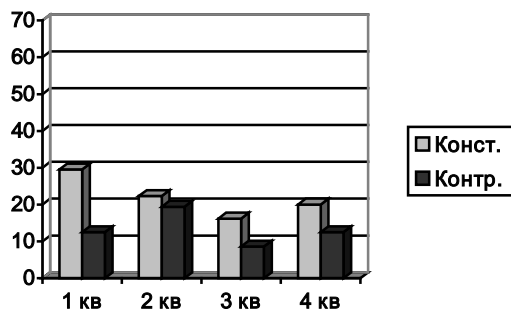

I експ. I контр. II експ. II контр.

Діаграма № 2
«партнерство»

Діаграма № 3
«співіснування»

Результати контрольного етапу дослідно-експериментальної роботи демонструють значний вплив запропонованої системи роботи на формування взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку. Динаміка цього процесу полягає у підвищенні рівня усвідомлення цінності взаємодопомоги дітьми. Усе виявляється у:

1. Підсиленні тенденції до пояснення дітям необхідності орієнтування у поведінці на моральну норму та правила, що її

конкретизують; у виділенні моральної сторони будь-якої діяльності.

2. Виробленні у дітей початкових умінь аналізувати свою поведінку та сприяти появі спільної думки стосовно позитивних або негативних вчинків учасників дій.

Усвідомлене прийняття моральної норми взаємодопомоги пов'язане з готовністю допомагати і приймати допомогу. Що у поведінці дитини виявляється у: - орієнтації у діяльності на її наслідки для інших людей;

- погодженні способів дій з власними інтересами;

- ініціативності поведінки, небайдужості до ситуацій, що містять моральний конфлікт.

Характеризуючи результати експерименту, доцільно відзначити, що проведення формувального етапу показало зростання показників дружньої взаємодопомоги у I старшій групі з 26,9% до 42,3 %, у II старшій групі з 32% до 68%, у I старшій експериментальній групі з 20,8% до 50%, у II старшій експериментальній групі з 24% до 48%. У всіх групах на контрольному етапі знизився показник партнерської взаємодопомоги:

- партнерська – I ст. гр.. експериментальна з 50% до 37,5%, I ст.. гр.. контрольна з 46,2% до 38,5%, II ст. гр. експериментальна з 60% до 44%, II ст. гр. контрольна з 48% до 24%;
- співіснування – I ст. гр. експериментальна – з 29,2% до 12,5%, I ст. гр. контрольна з 26,9% до 19,2%, II ст. гр. експериментальна з 16% до 8%, II ст. гр. контрольна з 20% до 8%.

На нашу думку, низький рівень ефективності розвитку почуття взаємодопомоги на етапі дошкільного дитинства зумовлений тим, що існуюча практика виховання не забезпечує достатніх умов, які сприяють вихованню у дітей даного почуття, а практика взаємодії вихователя з дітьми орієнтована, в

основному, на дотримання зовнішніх норм. Такий стан, певною мірою, пояснюється недостатнім рівнем психолого-педагогічної культури вихователів, відсутності психолого-педагогічної літератури з даного питання та конкретних методичних рекомендацій, що в кращому випадку призводить до формування у дітей партнерської взаємодопомоги.

ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічних досліджень та результати власного дослідження підтверджують думку про те, що взаємодопомога формується вже у дошкільні роки. У практиці суспільного дошкільного виховання великого значення надається організації спільної діяльності дітей як важливому засобу формування в них початків взаємодопомоги. Спостереження показують, що залучення дитини до роботи разом з ровесниками допомагає їй відчутти і зрозуміти необхідність виконувати загальноприйняті норми та правила взаємодії, формує вміння підпорядковувати свої особисті цілі й наміри груповим заради успіху спільної справи. Саме спільна праця виступає засобом виховання взаємодопомоги як почуття колективізму, впевненості у собі і у товаришах (З.Н. Борисова, Р.С. Буре, Я.З. Неверович, Т.І. Поніманська та ін.).

Виходячи з аналізу психолого-педагогічної літератури ми розглядаємо готовність прийти на допомогу як інтегральну моральну якість, що набуває дитина саме в процесі спільної трудової діяльності, а взаємодопомогу - як процес, спрямований на вміння емпатійного сприймання та прийняття проблем, думок, позицій іншої людини і готовність діяти разом, допомагати задля досягнення певної мети.

Однак, як стверджують результати констатувального експерименту, на цьому віковому етапі значні резерви морального розвитку, які містять у собі характер організації трудової діяльності у дошкільних навчальних закладах, залишаються переважно невикористаними.

У дослідженні доведено, що сформованість у дітей старшого дошкільного віку взаємодопомоги впливає на загальний психологічний клімат дитячого колективу, орієнтує дитину на цінність своєї поведінки та діяльності для інших

членів групи, що, в той же час, забезпечує реалізацію власних домагань дитини на визнання.

Робота, організована на першому етапі експериментального дослідження, показала, що поняття «взаємодопомога» не є легкою для розуміння дитини. Причинами цього є недостатнє ознайомлення дітей цього віку зі змістом визначеного поняття, а також, переважна егоцентрична спрямованість поведінки дитини. Такий стан вказує на наявність певної суперечності у дитячих бажаннях, боротьбу мотивів поведінки та необхідність цілеспрямованої роботи з боку вихователя щодо формування у дітей взаємодопомоги. Приймаючи участь у спільній діяльності, дитина прагне у колективі однолітків задовольнити власні потреби у визнанні. Однак ця діяльність вимагає від дитини вміння якимось чином регулювати свої відносини з ровесниками. І від того, який механізм регуляції буде обраний, залежить, чи зможе дитина задовольнити свої прагнення і чи отримає задоволення від реалізації цих потреб.

Отримані в результаті дослідження дані дали можливість виділити такі рівні сформованості взаємодопомоги старших дошкільників: дружня взаємодопомога 4%; партнерство 62%; співіснування 36% .

Аналіз психолого-педагогічних та методичних джерел з проблемами дослідження, проведення констатувального експерименту вказали на необхідність розробки і проведення потрібних технологій формування взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку, що охоплює:

- ознайомлення дітей зі способом спільної праці;
- орієнтація дітей на досягнення загального результату;
- опори на усвідомлене ставлення дітей до власної трудової діяльності;
- впливу на когнітивну та емоційну сфери дитини та методів формування трудових умінь та навичок.

Формувальний експеримент нашого дослідження склався з двох етапів.

На першому етапі нами була використана така орієнтація трудової діяльності, яка передбачала відносну самостійність кожного учасника в процесі виконання спільного завдання. Кінцевий результат спільної діяльності складався з окремих результатів. Така форма організації спільної діяльності була спрямована на виклик у дітей переживань, пов'язаних із досягненням великого успіху в ній.

Другий етап передбачав таку організацію спільної дошкільної діяльності дітей старшого дошкільного віку, яка будувалася за принципом сукупної дії партнерів. Виготовлення виробу від початку і до кінця потребувало спільних учасників. Мета діяльності і технологія виробу, іграшки ставили дітей перед необхідністю обов'язкового узгодження дій, орієнтації на партнера, а отже, і врахування його інтересів і можливостей. Ми передбачили, що така організація праці повинна активізувати у дітей намагання досягнути спільного результату і підвищити тим самим зацікавленість в успішному виконанні своєї частини роботи, і роботи товариша.

Дослідно – експериментальна робота засвідчила, що в процесі I етапу зросла кількість дітей із взаєминами партнерства, але водночас з'явилося розуміння переваг спільної праці, усвідомленість залежності результату діяльності від успішності дії кожного з учасників.

Результатом II етапу формувального експерименту стало те, що у дітей з'явився інтерес до діяльності партнера, його труднощів, успіхів. Взаємини дітей стали більш доброзичливими і довірливими. Дошкільники прагнули до взаємодії, що виявлялася в умінні помітити труднощі однолітків і бажанні прийти на допомогу. Зросла кількість дітей з рівнем дружньої взаємодопомоги.

Подальший розвиток взаємодопомоги характеризувався тим, що дитина усвідомлювала, що її власне допомога забезпечує її визнання іншими дітьми і дорослими, приносить емоційне задоволення від результатів своєї діяльності, її безконтрольного протікання та успішного засвоєння умінь.

Дане дослідження не претендує на повне розкриття педагогічних умов та психологічних механізмів виховання взаємодопомоги у дітей дошкільного віку, а є спробою обґрунтувати найбільш загальні шляхи і умови, які впливають на процес виховання у дітей старшого дошкільного віку взаємодопомоги. Подальшого розгляду вимагають такі питання як вивчення підходів до формування основ взаємодопомоги у дітей середнього дошкільного віку. Більш детального дослідження потребує вивчення причин і психологічних механізмів впливу на моральну норму взаємодопомоги у дітей, а також вплив сформованості інших моральних характеристик на рівень розвитку і становлення взаємодопомоги у дошкільників від особливостей стилю взаємодії з ними педагога, вплив сім'ї на процес формування взаємодопомоги у дитини тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). // Дошкільне виховання. – 1994. - № 2. – С. 2-3.
2. Закон України «Про дошкільну освіту». – К., 2001, – 31 с.
3. Концепція дошкільного виховання в Україні (Проект). – К.: Освіта, 1993. – 14 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К., 1999, – 56 с.
5. Артемова Л.В. Моральне виховання дошкільників – К.: Рад. школа, 1974. – 56 с.
6. Артемова Л.В. Моральні норми засвоюються з дитинства. – К.: Знання, 1968, – 78 с.
7. Артемова Л.В. Содержание и организация общения дошкольников как средство нравственного воспитания: Автореф. дис. доктора пед. наук: 13.00.01 – Тбилиси, 1985. – 40 с.
8. Бех І.Д. Від волі до особистості. – К.: Україна: Віта. 1995. – 198 с.
9. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2-х кн. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
10. Беленька Г.В. Виховання елементів культури праці у дітей старшого дошкільного віку: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1994. – 22 с.
11. Бокович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
12. Борисова З.Н., Введенська Т.В. Виховання в праці. – К.: Рад. школа, 1977. – 140 с.
13. Борисова З.Н. Дежурства в детском саду как средство воспитания ответственности у детей дошкольного возраста: Автореф. дис.

канд. пед. наук. – Ленинград, 1953. – 23 с.

14. Борисова З. Н. Від доручень до колективної праці // Дошкільне виховання. – 1986. – №5. – С. 22-23.

15. Борщ А. М. Гавриш Н. В. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ. – К.: Видавничий дім «Слово», 2008. – 408 с.

16. Буре Р.С. Теория и методика воспитания у детей нравственно-волевых качеств в детском саду. Автореф. дис. доктора пед. наук. – М., 1986. – 22 с.

17. . Взаимоотношения детей в совместной деятельности и проблемы воспитания: Сб. науч. Тр. / Ред.-сост. С. Г. Лкобеон, Ф.Т.Михайлов. – М.: НИИ ОП, 1976. – 172 с.

18. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В. Давыдова – М.: Педагогика, 1991. – 176 с.

19. Виховання дошкільника в праці / З. Н. Борисова, Г. В. Беленька, М. А. Машовець, Н. М. Кот. – К.: Віпол, 2002. – 112 с.

20. Виховання моральності підростаючого покоління. Науково-методичний посібник. – К.: Богдана, 2005. – 288 с.

21. Воспитание дошкольника в труде. / Под ред. В.Г.Нечаевой. – М.: Просвещение, 1980

22. Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников: Книга для воспитателей детского сада. / Под ред. Виноградовой. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1989. – 89 с.

23. Гаевая Т. Г. Моральная ответственность как качество личности: Автореф. дис. канд. психол. наук: М., 1984. – 24 с.

24. Глущенко А. Обов'язок, відповідальність // Дошкільне виховання. – 1984. – № 8. – С. 8-9.

25. Гусейнов А.А. Золотое правило нравственности. – М.: Молодая гвардия, 1982. – 208 с.
26. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». – К.: Райдуга, 1994. – 24 с.
27. Дитина. Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку. – К.: Освіта, 1993. – 270 с.
28. Житко И. В. Педагогическая диагностика в процессе формирования трудолюбия у детей (старший дошкольный возраст): Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 – Минск, 1990. – 23 с.
29. Закон України «Про дошкільну освіту». // Дошкільне виховання, 1998. – № 9. С. 3-7.
30. Ізувія Г. Висока міра відповідальності / Дошкільне виховання. 1986. – №1. – С. 16-17.
31. Климова К.А. Воспитание ответственного отношения к порученному делу у детей подготовительной группы детского сада: Автореф. дис. канд. пед. наук: М. – 1968. – 22 с.
32. Козлова С. А. Нравственное воспитание дошкольников в процессе ознакомления с окружающим миром. – М.: Педагогика, 1988.
33. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Науково-методичний посібник / Науковий редактор О. Л. Кононко. – К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання».
34. Кононко Е.Л. Трудовое воспитание детей в семье. – К.: Рад. Школа, 1988. – 201 с.
35. Кошелівська О. І. Стимулювання морального вибору дошкільників у процесі педагогічного впливу: Автореферат дис. канд. пед. наук. – К., 2002. – 20 с.
36. Крайнова Л. В. Формирование нравственной активности у детей

старшего дошкольного возраста в совместной продуктивной деятельности: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – М., 1985. – 23 с.

37. Крулехт М.В. Проблема целостного развития ребенка-дошкольника как субъекта трудовой деятельности. Автореферат дис. док. пед. наук. – СПб., 1996 – 41 с.

38. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Просвещение, 1977. – 240 с.

39. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986

40. Макаренко А.С. Твори в 7 томах. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.5. – С. 123-128.

41. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку / За ред. З. П. Плохій. – К., 1991. – 200 с.

42. Маркова Т.А. Воспитание трудолюбия у дошкольников: Книга для воспитателей детского сада. – М.: Просвещение, 1991. – 83 с.

43. Машовець М.А. Педагогічні умови наступності у трудовому вихованні дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку: Автореферат дис. канд. пед. наук. – К., 1994. – 26 с.

44. Меквабишвілі Л. І. Воспитание ответственности у детей старшего дошкольного возраста на занятиях в детском саду: Автореферат дис. канд. пед. наук. – М.: 1982. – 22 с.

45. Мельничук М.І. Виховання дітей дошкільного віку в трудовій діяльності (на матеріалі дошкільних закладів України кінця XIX – 30-х років XX ст.). Автореферат дис. канд. пед. наук. – К., 1994. – 21 с.

46. Неверович З.Я. Начальные формы трудовой деятельности у детей дошкольного возраста // Психология личности и деятельности дошкольника / Под ред. А.В. Запорожца, Д.Б. Зьлконика. – М.: Просвещение, 1965. – С. 158-189.

47. Нравственно-трудовое воспитание детей в детском саду / Под ред. Р.С.Буре. – М.: Просвещение 1987. – 98 с.
48. Отношения между сверстниками в группе детского сада. / Под. ред. Т. А. Репиной. – М.: Просвещение, 1978. – 182 с.
49. Павленчик В.О. Моральне виховання дошкільника // Палітра педагога. – 1997. – № 2. – С. 8-9.
50. Павленчик В. О. Співробітництво з однолітками. Аналіз результатів роботи педагога. // Дошкільне виховання. – 2000. - № 3. – С. 3-4.
51. Павленчик В. А. Формирование положительных взаимоотношений детей 6-го года жизни в совместной трудовой деятельности: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1998. – 22 с.
52. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 456 с.
53. Пониманская Т. И. Усвоение старшими дошкольниками нравственных норм в совместной трудовой деятельности: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – М, 1983. – 23 с.
54. Поніманська Т.І. Моральне виховання дошкільників. – К.: Вища школа, 1993. – 89 с.
55. Поніманська Т.І. Праця – школа моральності. // Дошкільне виховання. – 1985. – № 5. – С. 5-6.
56. Приходько Ю. О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. – К.: Рад. школа, 1987. – 124 с.
57. Психология личности и деятельности дошкольников. / Под ред. В. Запорожца, Д. Б. Зльконіна. – М.: Просвещение, 1965. – 192 с.
58. . Русова. С. Ф. Вибрані твори. / Упор. О. В. Прскура. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
59. Розвиток дитини-дошкільника: сучасні підходи та освітні технології:

Монографія. / Г. В. Беленька, Н. М. Голота, А. М. Гончаренко та інші. / За ред. І. І. Загорницької. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 272 с.

60. Сабова О. Помічники // Дошкільне виховання. – 1994. -- № 1. – С. 14.

61. Сергеева Д. В. Воспитание детей дошкольного возраста в процессе трудовой деятельности. – М.: Просвещение, 1987. – 108 с.

62. Современная психология. Справочное руководство. / И.О. Александров, Ю.И. Александров и др. – М.: Инфра, 1999. – 688 с.

63. Субботский Е. В. Психология отношений партнерства у дошкольников. – М.: Просвещение, 1976. – 106 с.

64. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. – К. Рад. школа 1976. – Т.2 – 546 с.

65. Трудове виховання дітей дошкільного віку / За ред. О.М. Лещенко. – К.: Рад. школа, 1966.

66. Трудовое воспитание детей дошкольного возраста. / Под ред. А. В. Васильевой. – М.: Просвещение, 1984. – 106 с.

67. Ушинский К.Д. О нравственном элементе в воспитании // Собр. Соч. – Т 2. – М.-Л.: АЛЛ РСФСР, 1948. – 249 с.

68. Фасолько Т. С. Відповідальність – основа моральності // Дошкільне виховання. – 1999. – № 9. – С. 9-11.

69. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье. / В.К. Котырло, Т.М. Титаренко, Ю.А. Приходько. – М.: Педагогика, 1987. – 144 с.

70. Философский энциклопедический словарь / Под ред. С. С. Аверинцева и др. – 2-е изд. – М., 1989. – 322 с.

71. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навчальний посібник / за заг. ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – 511 с.

72. Шатова А. Вне творческого труда нет созидания. // Дошкольное воспитание. – 2000. – № 7. – С. 89-92.

73. Якобсон С. Г. Что, по мнению детей, хорошо, а что – плохо // Дошкольное воспитание – 1988 – №1.

74. Якобсон С.Г. Психологические проблемы этического развития детей. – М.: Педагогіка, 1984. – 144 с.

75. Ярошевский М.Г. История психологи. – М.: Мысль, 1985